

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SOSİAL MÜDAFİƏ
TƏDBİRLƏRİNİN EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Süleymanova Şəfəq Mehman

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh
oğlu

_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2022-ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SOSIAL MÜDAFİƏ
TƏDBİRLƏRİNİN EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Qrup: 646

Magistrant:
Şəfəq Süleymanova Mehman qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d. dos. Mütəllimova
Vəfa Allahverən qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil
oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., Prof.Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

BAKI - 2022

Elm andı

Mən, Süleymanova Şəfəq Mehman oğlu and içirəm ki, “Koronavir pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yolları” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SOSIAL MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİNİN EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Dünyada yoxsulluqla mübarizə və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində tədbirlərin genişlənməsi ilə əhalinin, xüsusilə də ən həssas təbəqənin inflyasiya və işsizlikdən qorunması istiqamətində dövlətin sosial siyasəti əsas siyasətlərdən birinə çevrilmişdir. Bu istiqamətdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər kompleksinin məqsədi əhalinin maddi-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi, işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, əməyin və sağlamlığın qorunması, mədəniyyətin, təhsilin və əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsindən ibarətdir. Qeyd etməliyik ki, günümüzün bəlası olan pandemiya sosial müdafiə sahəsinə də öz təsirini göstərmişdir. Bu baxımdan koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yolları olduqca aktual bir mövzudur.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yollarını araşdırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya mövzusunda sintez, analiz, sorğu və müqayisə metodları istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası mövzuya dair ingilis, rus, türk və ana dilimizdə yazılmış kitablar, veb resursları, habelə statistik materiallar və s. dir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzunun araşdırılmasında əsas məhdudiyyət Azərbaycan dilində ədəbiyyatın az olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

a) Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə sahəsində mövcud vəziyyət araşdırılmışdır;

b) Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yolları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti əldə edilən nəticələrin sosial müdafiə sahəsində tətbiqidir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Əldə olunan nəticələr sosial müdafiə sahəsinin inkişaf etdirilməsində müasir potensial üçün istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: sosial müdafiə, müasir tədbirlər, pandemiya, koronavirus, müdafiə tədbirlərinin effektivliyi.

“WAYS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF SOCIAL PROTECTION MEASURES IN THE CONTEXT OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC”

SUMMARY

The actuality of the subject: With the expansion of measures to combat poverty and ensure food security in the world, the state's social policy has become one of the main policies to protect the population, especially the most vulnerable, from inflation and unemployment. The purpose of the set of measures taken by the state in this direction is to improve the living conditions of the population, ensure effective employment, improve the quality and competitiveness of the workforce, protect labor and health, strengthen culture, education and social protection. It should be noted that today's pandemic has also affected the field of social protection. In this regard, ways to increase the effectiveness of social protection measures in the context of the coronavirus pandemic is a very topical issue.

Purpose and tasks of the research: The aim of the study is to investigate ways to increase the effectiveness of social protection measures in the context of a coronavirus pandemic.

Used research methods: Synthesis, analysis, survey and comparison methods were used in the dissertation.

The information base of the research: The research database includes books, web resources, as well as statistical materials, written in English, Russian, Turkish and our native language.

Restrictions of research: The main limitation of the research is the lack of literature in the Azerbaijani language.

Scientific novelty and practical results of the research: The scientific novelty of the research is as follows:

a) The current situation in the field of social protection in the context of the coronavirus pandemic has been investigated;

b) Ways to increase the effectiveness of social protection measures in the context of a coronavirus pandemic have been identified.

The novelty and practical results of investigation: The practical significance of the research is the application of the obtained results in the field of social protection.

Scientific-practical significance of results: The results obtained can be used for modern potential in the development of social protection.

Keywords: social protection, modern measures, pandemic, coronavirus, effectiveness of protective measures.

İXTİSARLAR

DBQ

Dünya Bankı Qrupu

ƏSMN

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. SOSIAL MÜDAFİƏ SİSTEMİNİN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASI	12
1.1. Sosial müdafiə sisteminin dövlətin funksiyaları arasında yeri və rolu.....	12
1.2. Beynəlxalq təcrübədə sosial müdafiə sistemlərinin müqayisəli təhlili.....	16
1.3. Koronavirus pandemiyası şəraitində tətbiq edilən yanaşmalar	32
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SOSIAL MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	36
2.1. Azərbaycan Respublikasında sosial müdafiə sisteminin təhlili	36
2.2. Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin təhlili.....	44
III FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SOSIAL MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTİ .	50
3.1. Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin gücləndirilməsi istiqaməti	50
3.2. Koronavirus pandemiyası şəraitində həyata keçirilmiş sosial müdafiə tədbirlərinin postpandemiya dövrünə adaptasiyası ilə bağlı təkliflər.....	56
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	63
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI	67
Cədvəllərin siyahısı	71
Qrafiklərin siyahısı.....	71
Sxemlərin siyahısı	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bütün dünyada yoxsulluqla mübarizə və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində tədbirlərin genişlənməsi ilə əhalinin, xüsusilə də ən həssas təbəqənin inflyasiya və işsizlikdən qorunması istiqamətində dövlətin sosial siyasəti əsas siyasətlərdən birinə çevrilmişdir.

Ümumiyyətlə qeyd etməliyik ki, koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yolları istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər kompleksinin məqsədi əhalinin maddi-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi, işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, əməyin və sağlamlığın qorunması, mədəniyyətin, təhsilin və əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsindən ibarətdir.

Qeyd etməliyik ki, günümüzün bəlası olan pandemiya sosial müdafiə sahəsinə də öz təsirini göstərmişdir. Bu baxımdan koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yolları olduqca aktual bir mövzudur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Əsas etibarlı ilə davamlı inkişafın mühüm komponenti kimi koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yolları müxtəlif yerli və xarici yazıçıların elmi əsərlərində aktual tədqiqat mövzusu olmuşdur. Azərbaycanda pandemiya və onun sosial müdafiə sahəsinə təsirlərinə dair yazılmış ədəbiyyatlar çoxluq təşkil etmir.

Mövzuyla bağlı müxtəlif ölkələrdə tezislər, məqalə və jurnal materialları çap olunmuşdur. Bu mövzuda araşdırma aparmış və elmi əsərləri mövcud olan tədqiqatçılara; Axundov S.A., Əhmədov M.A., Hüseyn A.C., Gülməmmədov E.A., Həsənli E. İ., Hüseynova X.M., Məmmədova A. O., Muradxanlı A.M., Nağıyev S.O., Rəcəbli H.A., Bora T.A., Babayev A.S., Candan E.R., Gökbayrak Ş.A., Hasanali O.B., Mandal H.A., Osman L.K., Selma A.A., Soydan İ. N., Arnold E.S., Jorce A.R., Kerr O.J., Lockmen H.G. və başqalarını nümunə göstərə bilərik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakılardır:

a) Sosial müdafiə sisteminin nəzəri - metodoloji əsasını araşdırmaq;

b) Azərbaycan respublikasında koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin qiymətləndirilməsini aparmaq;

c) Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətini araşdırmaq.

Tədqiqatın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

a) Sosial müdafiə sisteminin dövlətin funksiyaları arasında yeri və rolunu araşdırmaq;

b) Beynəlxalq təcrübədə sosial müdafiə sistemlərinin müqayisəli təhlilini aparmaq;

c) Koronavirus pandemiyası şəraitində tətbiq edilən yanaşmaları araşdırmaq;

d) Azərbaycan Respublikasında sosial müdafiə sisteminin təhlilini aparmaq;

e) Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin təhlilini aparmaq;

f) Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin gücləndirilməsi istiqamətində təklifləri araşdırmaq;

g) Koronavirus pandemiyası şəraitində həyata keçirilmiş sosial müdafiə tədbirlərinin postpandemiya dövrünə adaptasiyası ilə bağlı təklifləri araşdırmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı sosial müdafiə sistemi, predmeti isə koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yollarını araşdırmaqdır.

Tədqiqat metodları: Araşdırmada bir sıra metodlardan istifadə ediləcəkdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Müqayisə üsulu

Ən çox istifadə olunan üsullardan biridir. Bu metod koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin başqa ölkələr arasındakı mövcud vəziyyəti ilə bağlı ölkələrarası fərqləri müəyyən etməyə imkan verir.

Analiz və Sintez

Analiz, obyektin tərkib hissələrinə ayrılması prosesinə əsaslanan bir metoddur. Tədqiqat işində analiz metodundan istifadə edərkən, tədqiq edilən obyekt fikrən

hissələrə bölünür, yəni onun hansı hissələrdən təşkil olunduğu, onun xüsusiyyət və əlamətləri izah edilir.

Sintez analiz nəticəsində əldə edilmiş hissələrin bir tamlıqda birləşdirilməsidir. Sintezin tətbiq edilməsi nəticəsində analizin istifadə edilməsi ilə alınmış biliklərin vahid sistemə birləşdirilməsi baş verir.

Elmi yaradıcılıqda analiz və sintez metodları bir-biri ilə üzvi surətdə bağlıdır və araşdırılan obyektin xüsusiyyətlərindən və araşdırma məqsədindən asılı olaraq müxtəlif formaları qəbul edə bilər. Bu baxımdan tədqiqat işində koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yolları analiz edilərək cədvəl və qrafiklərlə əks etdirilmişdir.

Sorğu

Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyini araşdırmaq üçün sorğu metodundan istifadə edilmişdir. Bu yolla sosial media app -lərindən biri olan instaqram vasitəsilə sorğu təşkil edilmişdir. Sorğular Qobu əhalisi arasında aparılaraq nəticələr toplanmışdır. Əldə edilən nəticələr faiz nisbətiylə Qrafiklarda əks etdirilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası mövzuya dair ingilis, rus, türk və ana dilimizdə yazılmış kitablar, veb resursları, habelə statistik materiallar və s. dir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzunun araşdırılmasında əsas məhdudiyyət Azərbaycan dilində ədəbiyyatın az olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

a) Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə sahəsində mövcud vəziyyət araşdırılmışdır;

b) Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin artırılması yolları müəyyən edilmişdir.

c) Dünya ölkələrində aparılan tədqiqatlar, görülmüş tədbirlər araşdırılaraq bu sahədə yeniliklər nəzərdən keçirilmişdir. Bütün bunlar tədqiqatın hərtərəfli şəkildə araşdırılması üçün olduqca vacibdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın praktiki

əhəmiyyəti əldə edilən nəticələrin sosial müdafiə sahəsində tətbiqidir.

Əldə olunan nəticələr sosial müdafiə sahəsinin inkişaf etdirilməsində müasir potensial üçün istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. SOSIAL MÜDAFİƏ SİSTEMİNİN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASI

1.1. Sosial müdafiə sisteminin dövlətin funksiyaları arasında yeri və rolu

Sosial təminat Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Paktında təsbit olunmuş insan hüququdur. Dövlətlər bütün vətəndaşlar üçün minimum rifah səviyyəsini və sosial dəstəyi təmin etməyə borcludurlar.

Sosial müdafiənin təmin edilməsi ənənəvi olaraq etibarsızlığın, sağlamlıqla bağlı problemlər, iqtisadi və sosial zəifliyin təsirlərini aradan qaldırmaq kimi qəbul edilir və hamı üçün əsas həyat standartlarının qorunmasına kömək edir (Rəcibli H.A. 2012: s.43).

Sosial müdafiə qorxuları azaldır və problemlərin yoxsullaşma ilə nəticələnməyəcəyinə əminlik verir. Daha yaxın vaxtlarda aparılan müzakirələr bu ənənəvi perspektivin asılılıq modelini və ya bərabərsizliyi azaltmaqla və sosial ədaləti qurmaqla sosial cəhətdən transformasiya edən sosial müdafiə sistemlərini qurmağın mümkün olub-olmadığı sualını gündəmə gətirir.

Sosial müdafiə qeyri-müəyyən vəziyyətlərdə yaşayan və həyat yollarında qarşılaşa biləcəkləri böhranlar və fəlakətlər zamanı onlara kömək etmək üçün hər hansı resursları az ola bilən yoxsul əhalinin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmalıdır (Rəcibli H.A. 2012: s.48).

Gözlənilməz xərclər, o cümlədən sağlamlıq problemləri, ölüm, işsizlik, dolanışiq vasitələrinin itirilməsi, şiddətli münaqişələr və ya ekoloji fəlakətlərlə bağlı məcburi köçkünlük həyat keyfiyyətinin və rifahın qorunmasında ciddi problemlər yaradır. Belə hallarda sosial müdafiə təminat və insanların təcili ehtiyaclarının öhdəsindən gəlmək üçün vasitələr təmin edir.

Lakin bu, sosial müdafiə sistemlərinin yeganə funksiyası deyil. Onlar həmçinin əsas insan hüquqlarının həyata keçirilməsini təşviq etməli və sosial ədalətin bərqərar olmasına mühüm töhfə verməlidirlər.

Bundan əlavə, sosial müdafiə iqtisadi inkişafı sabitləşdirməyə kömək edir,

çünkü sübut edilmişdir ki, sosial müdafiəyə xərclənən hər 1 dollar iqtisadiyyata 3 dollar gəlir gətirir. İnsanlar gücləndikcə iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olurlar və bu, sosial və iqtisadi nəticələrin artmasına səbəb olur.

Hərtərəfli sosial müdafiə sistemi yoxsulluğun azaldılmasına töhfə verir, bərabərsizlikləri azaldır, sosial birliyin yaranmasına şərait və sosial cəhətdən davamlı iqtisadi inkişaf üçün əsas yaradır.

Sosial müdafiənin dəyər bazası Birləşmiş Millətlər Təşkilatında və onun müxtəlif təşkilatlarında, səhiyyə və sosial peşələrdə, vətəndaş cəmiyyətində və bir çox siyasətçilərdə geniş şəkildə qəbul edilir. Lakin sosial müdafiənin təmin edilməsi praktikası mübahisəli siyasi müzakirələrə məruz qalır (Gökbayrak Ş.A. 2016: s.189-190).

Kompleks sosial müdafiə sistemləri universal müdafiəni təmin edir və bununla da müxtəlif ehtiyacları və əhalinin müxtəlif təbəqələrini təmin edir. Onlar müxtəlif sxemlərdən və müxtəlif növ proqramlardan ibarət ola bilər (Məmmədova A.O. 2013: s.134).

Maliyyələşdirmə vergi və ya töhfə əsasında ola bilər. Sosial müavinətin ödənilməsi hamı üçün vahid ola bilər və ya sınaqdan keçirilə bilər. Proqramlar universal və ya müəyyən qruplara yönəldilə bilər.

Sosial müavinətlərin ödənilməsi qeyd-şərtsiz müəyyən edilmiş meyarlara cavab verən hər kəsə (yoxsul ailənin bütün uşaqları) verilə bilər və ya şərtlərlə əlaqələndirilə bilər (məsələn, uşaqlar məktəbə gedir və peyvənd olunur) (Məmmədova A.O. 2013: s.139).

Müxtəlif ölkələrdə hərtərəfli sosial müdafiə sistemləri çox müxtəlifdir və sosial müdafiə sistemləri demək olar ki, hər ölkəyə görə olduqca mürəkkəbdir. Sığortalıların, sxemlərin və proqramların, qanun və qaydaların, inzibati prosedurların və bürokratik qərarların artan müxtəlifliyi və mürəkkəbliyi çox vaxt bir tərəfdən sosial idarəetmə ilə sosial xidmətlər tələb edən sakinlər və digər tərəfdən müavinət tələb edənlər arasında əlaqə kimi sosial xidmətləri tələb edir. Sosial xidmətlərin yerinə yetirməli olduğu çoxlu vəzifələr var ki, bunlara həm də mürəkkəb sosial müdafiə sistemlərini idarə etmək daxildir.

Sosial müdafiə sistemində ən önəmli aspektlərdən biri də iş peşəsidir. Beləliklə, peşənin əsas məqsədi sosial müdafiə sistemlərini gücləndirməkdir ki, insanlar sosial mühitlərdə inamlı, təhlükəsiz, ləyaqətlə və öz hüquqlarını tam şəkildə həyata keçirə bilsinlər.

Bu yanaşma sosial müdafiə sistemlərini fərdi yoxsulluğun azaldılması və ya hədəflənmiş zərərin azaldılması üçün yuxarıdan aşağı platformalar kimi təsəvvür edən bir çox hökumətlərin tendensiyalarından fərqləndirə bilər (http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf).

Peşə yoxsulluğun azaldılması üçün sistem və proqramların işlənilib hazırlanmasını fəal şəkildə dəstəkləsə də, peşə sosial müdafiənin əsas birinci və davamlı forması kimi ailə, icma, sosial kapital və qarşılıqlı asılılığın qurulmasına diqqət yetirməklə bundan daha da irəli gedir. Bu, icma potensialının yaradılması konsepsiyasında təcəssüm olunur.

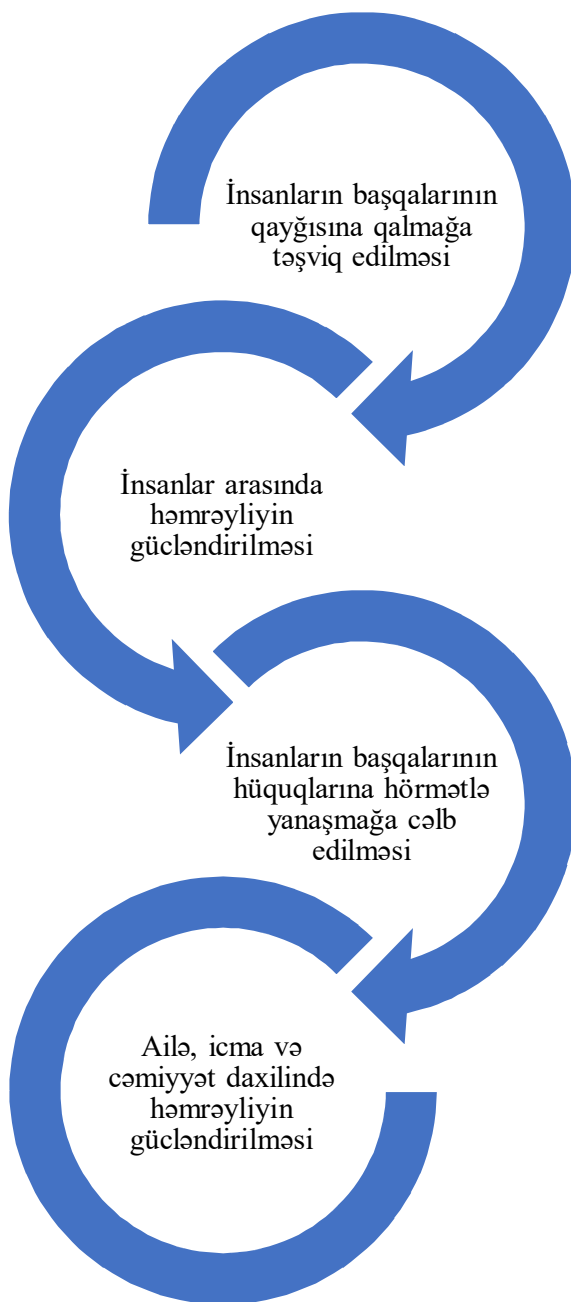
Sosial iş nöqtəyi-nəzərindən sosial müdafiə sistemləri və rifah dövlətləri bütövlükdə əhalinin davamlılığını və rifahını təşviq etmək üçün tərtib edilməlidir (http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf).

Bu mənada sosial iş peşəsi sosial müdafiə sistemlərinin cəmiyyət daxilində və icmalar arasında həmrəyliyin qurulması və demokratik iştirakın təşviqi və daha geniş cəmiyyətdə səsərin gücləndirilməsi yolu ilə öz müqəddəratını təyin etməyə təşviq edən sosial transformasiya agentlikləri olduğunu müdafiə edir (Gökbayrak Ş.A. 2016: s.89).

Kütləvi sosial iş praktikası baxımından vacib olan odur ki, sosial müdafiə sistemləri ailə və icmaların ilk müdafiəçilər kimi məsuliyyətini əvəz etmir. Əksinə, sosial müdafiə sistemləri məhdud maliyyə və tibbi yardıma çıxışdan daha çox imkan verir. Onlar insanlara öz hüquqlarını anlamaq və ətraf mühiti daha yaxşıya doğru demokratik şəkildə formalaşdırmağı öyrənmək üçün platformaya çevrilirlər (Arnold E.S. 2017: s.37).

Dünya miqyasında sosial işçilərin gündəlik vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir (Məmmədova A.O. 2013: s.179):

Sxem 1: Dünya miqyasında sosial işçilərin gündəlik vəzifələri

Mənbə: http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf - Əhalinin sosial müdafiə sistemi 2021, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ümumiyyətlə, sosial müdafiə sistemində işçilər hesab edirlər ki, sosial müdafiə transformasiya xarakteri daşmalı, bütün insanların real ehtiyaclarından və bütün insanların hüquqlarının həyata keçirilməsindən irəli gəlməlidir (http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf).

Sosial iş peşəsi iqtisadiyyatda, demokratiyada və bərabərsizliklərin həllində

dəyişikliklərə səbəb olmaq üçün sosial müdafiə potensialını görür (http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf).

Sosial işçilərin insanların təhlükəsizliyini və rifahını pozan kök səbəbləri və dinamikanı həll etmək üçün icmaları və cəmiyyəti dəyişdirən sistemlər qurmaq üçün Sosial Müdafiə Sistemlərini təşviq etməsi sosial işin peşəkar etikasına uyğundur (Arnold E.S. 2017: s.39).

Sosial işin peşəkar prinsipləri həmçinin vurğulayır ki, Sosial Müdafiə Sistemləri sosial davamlılığı təmin etmək və insanların öz müqəddəratını təyin etmə və öz həyatlarına təsir imkanlarını maksimum dərəcədə artırmaq üçün inkişaf modelinə əsaslanır.

Bütün bu qeyd edilənlər sosial müdafiə sisteminin iqtisadiyyatın inkişafında nə qədər vacib olduğunu vurğulayır. Bu baxımdan ölkəmizdə sosial müdafiə sistemlərinin daha da gücləndirilməsi olduqca vacibdir.

1.2. Beynəlxalq təcrübədə sosial müdafiə sistemlərinin müqayisəli təhlili

Sosial müdafiə sistemləri fərdlərə və ailələrə, xüsusilə də yoxsul və həssas təbəqələrə böhran və sarsıntılardan öhdəsindən gəlməyə, iş tapmağa, məhsuldarlığı yaxşılaşdırmağa, uşaqlarının sağlamlığına və təhsilinə sərmayə qoymağa və yaşlı əhəlinin qorunmasına kömək edir.

Sosial müdafiə proqramları dünyanın ən həssas təbəqələri üçün insan kapitalının artırılmasının mərkəzində dayanır. Onlar insanlara sağlam olmaq, təhsillərini davam etdirmək və özlərini və ailələrini yoxsulluqdan xilas etmək üçün fürsət axtarırlar.

Düzgün işlənilmiş və tətbiq edilmiş sosial müdafiə sistemləri ölkələri güclü şəkildə formalaşdırır, insan kapitalını və məhsuldarlığı, habelə bərabərsizlikləri azaldır, dayanıqlılığını artırır və nəsillərarası yoxsulluq dövrünə son qoya bilər. Bu cür sistemlər və alətlər transformativdir, çünki onlar tək-cə yoxsullara və ən həssas təbəqələrə iqtisadi və fiskal şokları yumşaltmağa kömək etmir, həm də onlara yoxsulluqdan qurtulmaq və cəmiyyətin məhsuldar üzvləri olmaq şansı verməklə imkan bərabərliyini təmin edir.

Bu paraqrafda müxtəlif inkişaf etmiş ölkələrdə sosial müdafiə sisteminə qısa nəzər yetirəcəyik. Bunlar Amerika, Yaponiya və Kanadadır.

A. ABŞ

1800-cü illərdə Amerikada yoxsulluq yerli problem hesab olunmuş və dövlət yardımı rəsmi xidmət sayıla bilməzdi. Bu zaman əhalinin vəziyyəti yerli səviyyədə həll edilmişdir.

Amerikanın müstəmləkəçilik etdiyi günlərdən etibarən ehtiyacı olanlara yardım yerli idarələr tərəfindən həyata keçirilir və bu ənənə ştatın fəaliyyətə başlamasından sonra şərq ştatlarında daha bir əsr davam etmişdir. Sosial yardım xidmətləri yerli icma tərəfindən göstərildiyi üçün yardım birliklərinə ehtiyac yox idi (Arnold E.S. 2017: s.126).

1863-cü ildə yaradılmış Massaçusets Ştat Yardım İdarəsinə bütün xeyriyyə və islah sistemlərini araşdırmaq və nəzərdən keçirmək tapşırılmış və bu qurumların daha iqtisadi və səmərəli işləməsi üçün səlahiyyət verilmişdir. Bu yolla əyalət hökuməti evsizlərə və yoxsullara pul ödənilməsinə nəzarət edə, yoxsullara təcili yardım işlərini yoxlaya, araşdırma və hesabatlar hazırlaya bilərdi (Arnold E.S. 2017: s.128).

1822-ci ildə Kentukki ştatında eşitmə qüsurlu və nitq və dil qüsurlu insanlar üçün institusional qayğı ön plana çıxmışdır. 1837-ci ildə Ohayoda görmə qabiliyyəti zəif olanlar üçün, Massaçusetsdə isə 1848-ci ildə cinayətkar və əqli geriliyi olan uşaqlar üçün təşkilatlar yaradılmışdır.

XX əsrin əvvəllərində gözdən əlillər, qocalar, boşanmış və ya dul qalmış uşaqları olan analar üçün Müavinət Qanunları kimi xidmətlər ortaya çıxmışdır (Lockmen H.G. 2019: s.77).

Əmək Departamenti Qadınlar Bürosu və Uşaq Bürosu vasitəsilə rifahın Federal Hökumətin funksiyası kimi tanınmasında mühüm rol oynamışdır.

Federal ictimai rifah proqramlarına geniş təsir göstərən amillərdən biri əyalət mərkəzinə federal subsidiyaların artırılması olmuşdur. Bu zaman torpaqların dövlətlərə verilməsindən və satışından əldə edilən məbləğlər müəyyən məqsədlər üçün istifadə olunurdu.

Torpaq şəklində edilən yardımla qızların incəsənət məktəbləri, eşitmə, görmə və nitq qüsurları üçün qocalar evi, eşitmə və qocalar evi kimi müxtəlif sosial xidmət müəssisələrinin açılması mümkün olmuşdur.

1917-ci ildən 1929-cu ilə qədər xeyli sayda ştat əyalət daxilində sosial rifah xidmətlərini toplamağa və əlaqələndirməyə çalışmışdır. Bu zaman hər bir dövlət öz problemlərini vəziyyətin və zamanın tələblərinə uyğun həll etməyə çalışır, rifah idarələri yaradır, icra hakimiyyətinin tabeliyində fəaliyyət göstərən inzibati komitələr və qurumlarla işləmişdir.

Sosial müdafiə kənd yerlərində yoxsulluğun azaldılması strategiyasının əsas aspektidir. 2013-cü ildə sosial müdafiə 150 milyon insanı həddindən artıq yoxsulluqdan xilas etməyə kömək etmişdir.

Sübutlardan görüldüyü kimi, sosial müdafiə aşağıdakıları əhatə edə bilər:

- a) birbaşa gəlir və ya məhsuldar dəstək verməklə yoxsulluğu azaltmaq;
- b) artan kəmiyyət, keyfiyyət və qida müxtəlifliyinə birbaşa və dərhal çıxışı təmin etməklə ərzaq təhlükəsizliyini yaxşılaşdırmaq;
- c) böhran dövründə mənfi mübarizə strategiyalarını azaltmaq və təbii və texnogen fəlakətlərin, o cümlədən iqlim dəyişikliyi ilə bağlı olanların öhdəsindən gəlmək, onlara reaksiya vermək və onlara tab gətirmək üçün ailələrin və icmaların imkanlarını artırmaq;
- d) yoxsul kiçik ailə fermerlərinə daha məhsuldar kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri ilə fəal şəkildə məşğul olmaq və investisiya qoymaq imkanı vermək;
- e) təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxışı artırmaq və yaxşı qidalanma yolu ilə əmək məhsuldarlığını, məşğulluğu və gəliri artırmaq;
- f) təbii ehtiyatların davamlı idarə olunmasını təşviq etmək.

Gözdən əlillərə yardım haqqında qanun

1929-cu ilə qədər gözdən əlillərə qulluq bəzi yerlərdə özəl təşkilatlar, bəzi yerlərdə isə dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu qayğı gah institusional qayğı, gah da təhsil, peşə yönümlülük və əlavə təlim formasında olmuşdur.

Gözdən əlil insanlar əmək bazarında imkansız vəziyyətdədirlər və özlərini

dolandırmaq üçün kifayət qədər qazana bilmədiklərinə görə dövlət fondlarından yardım alırlar. 1898-ci ildə Ohayo ştatında Korlara Yardım Aktı qəbul edilmişdir. Gözdən əlillərə pensiya verilməsi də bu qanundan sonra baş vermişdir (Lockmen H.G. 2019: s.83).

Boşanmış və ya dul qalmış qadınlara və ehtiyacı olan uşaqlara yardım

Boşanmış və ya dul qalmış qadınlara və müdafiəyə ehtiyacı olan uşaqları olan digər analara maddi yardım göstərilmişdir. 1853-cü ildə qoruyucu ailə qayğısı özəl birliklər vasitəsilə yeni bir qayğı növü kimi meydana çıxmışdır. Ancaq uşağı ailəsindən uzaqlaşdıran bir qayğı üçün 1909-cu ildə Ağ Ev Konfransını keçirmək lazım idi. Bu konfransda qəbul edilən ən mühüm qərar uşaqların fəvqəladə və fors-major hallar olmadan evdən çıxması idi.

Amerikada ilk Doğuşa Yardım Aktı 1911-ci ildə Missuridə qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən, həyat yoldaşı vəfat etmiş və ya həbsdə olan 14 yaşına çatmamış uşağı olan ehtiyacı olan analara yardım göstərilir.

Yaşlılara qulluq və təqaüdlər

1923-cü ildən əvvəl sosial sığorta sxemləri ümumi deyildi. Ehtiyacı olan qocaların köməyə nə dərəcədə ehtiyacı olduqlarına görə dövlət yardımları edilirdi. Yaş sığortası müəyyən nəticələr versə də, onun təsir dairəsi geniş deyildi. Montana ştatı Pensiya Yaşı Aktını qəbul edən ilk ştat olmuşdur.

1929-cu il böhranı ictimaiyyətin problemlərə yeni baxış bucağı qoymasına və ortaya çıxan problemlərin həllində yeni üsullardan istifadə zərurətinə səbəb olmuşdur. İnsanlar üçün bu böhranın mənası milyonlarla işçinin ailələrini dolandıra bilməməsi, insanların aclıq və xəstələnməsi kimi problemlər idi (Arnold E.S. 2017: s.158).

Başqalarından asılı olmaq fərdləri ümitsizliyə və bədbəxtliyə sövq etmişdir. Bərəkətli torpaqlarda oturmaq aclığa məruz qalmağın yaratdığı üsyan hissəinə səbəb olmuşdur. Bu zaman fərdlərin xaotik dünyada tarazlıq tapmaq və saysız-hesabsız müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək üçün yeni üsullardan istifadə etməsi lazım idi (Arnold E.S. 2017: s.81).

1929-cu ilə qədər sosial yardım sahəsi özəl yardım təşkilatlarının üstünlük

təşkil etdiyi sahə idi. Sosial iş peşəsi özəl qurumlarda çalışanların səyi ilə qurulmağa başlanmışdır. Bu özəl müəssisələrdə çalışan sosial köməkçilər yoxsulluq vəziyyətində olan şəxslərə yardım etmiş, sosial yardım sahəsində təhsilə başlamış və bunu özəl təşəbbüslərlə inkişaf etdirmişlər.

Özəl qurumlar, xüsusən də ailə institutları müştərilərə hər cür yardım göstərmək yükünü öz üzərinə götürmüşdülər. Sosial işçilər başa düşürlər ki, bu xidmət növü həm peşə, həm də köməklik göstərənlər üçün dəyərli işdir (Arnold E.S. 2017: s.88).

Aztəminatlı təbəqənin ehtiyaclarının ödənilməsinin əhəmiyyətli hissəsini öz üzərinə götürən sosial yardım qurumları görülməyəcək işlərin böyüklüyündən təşvişə düşmüşdülər.

Mövcud rəsmi birləşmələr isə vəziyyətin ciddiliyi qarşısında özlərini aciz hiss etmişdirlər. Hətta özəl və rəsmi vəsaitləri olan yerli sosial təminat idarələri belə bu vəziyyət qarşısında yetərli deyilmiş.

1929-cu il böhranının yaratdığı problemlərə cavab olaraq, 1931-ci ildə Nyu York Müvəqqəti Fövqəladə Yardım İdarəsi yaradılmışdır. Bu, sosial təminat xidmətlərinin özəl qurumlardan dövlət qurumlarına keçidində ilk addım idi (Arnold E.S. 2017: s.10).

Müvəqqəti Fövqəladə Yardım İdarəsi yardımın effektiv və lazımı qaydada çatdırılmasını təmin etmək üçün əsasnamələr hazırlamış və onların həyata keçirilməsini təmin etməyə çalışmışdır.

İlk illərdə bu dövlət tədbirlərinə baxmayaraq, vəziyyət daha da pisləşmişdir. Bir çox ştatlar işsizliklə mübarizə üçün rəsmi vəsaitlərdən istifadə etmişdirlər. Bu zaman kiçik və sənayeləşməmiş dövlətlərin maliyyə imkanları yox idi (Arnold E.S. 2017: s.33).

Böhrandan sonra 6 ay ərzində Təcili Yardım və Bölgələşdirmə Qanunu Layihəsi qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən, federal fonddan dövlətlərə maliyyə yardımı göstərilmişdir. Məqsəd işsizlərə və imkansızlara pul və iş müqabilində maddi yardım göstərmək və beləliklə də işsizlik ucbatından çətinliyə düşənləri xilas etmək idi. Müəyyən bir müddətdən sonra bu məbləğlərin də qeyri-kafi olduğu

məlum olmuşdur.

1933-cü ildə Fövqəladə Yardım haqqında Federal Qanun qəbul edilmişdir. 1935-ci ildə, böyük bir büdcə ilə, İdarəetmə və Biznes İdarəsi hökumətlər tərəfindən indiyə qədər həyata keçirilən ən böyük biznes proqramı olaraq başlamışdır. İdarə, işçinin əmək haqqının bir hissəsini əhatə edən federal hökumət və inzibati məsuliyyəti öz üzərinə götürən yerli icma və ştatlar ilə idarə olunmuşdur (Məmmədova A.O. 2013: s.167).

Sosial təminat qanunu 1935-ci ildə qəbul edilmişdir. Bu qanunun üç ən mühüm nəticəsi var idi. Birincisi, Sosial Sığorta, ikincisi, yoxsullara maddi yardım, üçüncüsü, əhəlinin sağlamlığı və ehtiyacı olanlara sosial rifah xidmətləridir (Gökbayrak Ş.A. 2016: s.89).

Sosial Sığorta işçinin işsizlik, təqaüdə çıxma və ölüm hallarına görə sığorta haqqının ödənilməsinə əsaslanır. İşsizlik sığortası müddəaları federal və əyalət hökumətləri tərəfindən birgə tətbiq kimi qəbul edilir. Bu, qocalara, gözdən əlillərə, qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara və əlillərə davamlı yardım kimi göstərilməsinə və bu işin inzibati aspektinin federal hökumət və federal hökumətlə əməkdaşlıq əsasında həyata keçirilməsi prinsipinə əsaslanır.

Qanunun üçüncü hissəsində ana və uşaq sağlamlığı xidmətləri, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara xidmətlər və uşaqların rifahı xidmətləri ilə bağlı müddəaları əks etdirir.

Uşaqlar üçün sosial müdafiə

XIX - XX əsrlərdə uşaq evlərinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, bu müəssisələrin çatışmazlıqları da hiss olunmağa başlamış və 1853-cü ildə baxımsız qalan uşaqlara himayədarlıq xidmətləri göstərmək üçün Nyu York Uşaqlara Yardım Cəmiyyəti yaradılmışdır. İcmanın ən mühüm fəaliyyəti yoxsul və ya kimsəsiz uşaqların kənd fermerlərinə və mexaniklərinə “kütləvi sürgün edilməsinin” təşkili olmuşdur (<https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr>).

Bu vəziyyət bir çox uşaqlar üçün müsbət olsa da, onların bəziləri adət etmədikləri kənd həyatına, kənd təsərrüfatı işlərinə uyğunlaşa bilməmişdirlər (<https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr>).

Uşaqlara baxan fermerlərin əksəriyyəti kəsibdir və onların əsas məqsədi ucuz işçi qüvvəsi təmin etməkdir. Amerika ştatlarında çoxlu uşaqlara yardım cəmiyyətləri yaradılmışdır.

Amerika Təhsil Cəmiyyəti 1883-cü ildə Çikaqoda yaradılmışdır. Bu təşkilat ilk genişmiqyaslı uşaq yerləşdirmə agentliyi olmuş və daha sonra Milli Uşaq Evi Cəmiyyəti kimi digər dövlətlərlə əməkdaşlıq edərək xidmətlərini genişləndirmişdir (<https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr>).

O dövrdə mövcud olan uşaq evləri və digər uşaq bağçalarının qüsurları ilə müqayisədə qoruyucu ailə xidməti irəliyə doğru atılmış addım kimi qiymətləndirilə bilər.

Uşaq evləri uşaqların fərdi ehtiyaclarını ödəyə bilmirdi. Bu qurumlar çox böyük yataxanalarda kazarma tipli yaşayış yeri təmin edirdilər. Uşaqlarda şəxsi diqqət və anlayış yox idi.

XIX əsrin sonlarına doğru uşaqlarla bağlı müəssisələrdəki bu çatışmazlıqlar nəzərə çarpmış və “daxma tipli ev” modeli yaradılmışdır (<https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr>).

B. Yaponiya

Sosial Müdafiə Mərtəbəsinə investisiya etmək sosial ədalətə və iqtisadi inkişafa sərmayə qoymaqdır. Sosial müdafiə proqramları yoxsulluğun və bərabərsizliyin azaldılması üçün mühüm vasitədir.

Onlar tək-cə fərdlərin və onların ailələrinin yoxsulluğun qarşısını almağa kömək etmir, həm də əmək məhsuldarlığını artırmaq və sosial sabitliyi gücləndirməklə iqtisadi artıma töhfə verirlər. Qlobal maliyyə və iqtisadi böhran sosial müdafiənin avtomatik iqtisadi stabilizator kimi necə mühüm rol oynadığını sübut etmişdir (Məmmədova A.O. 2013: s.129).

Ümumiyyətlə, sosial müdafiə tək-cə sosial inkişafı ilə bağlı deyil, həm də iqtisadi transformasiyaya, ən yoxsul ev təsərrüfatlarının alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasına, ərzaq və digər mal, habelə xidmətlərə tələbatın stimullaşdırılması və artırılması yolu ilə iqtisadi artımın gücləndirilməsinə töhfə verməkdədir (Məmmədova A.O. 2013: s.130-131).

Sosial müdafiədən bəhrələnenlərin kənd təsərrüfatı üzrə təlimləri, subsidiya proqramları və qənaət proqramları ilə əlaqələndirilməsi sosial müdafiə müdaxilələrinin təsirini maksimuma çatdırma və yoxsul insanların davamlı şəkildə yoxsulluqdan çıxmasına imkan verə bilər.

Sosial təminatın mənşəyi İngiltərədəki yoxsul qanuna (1601) qədər gedib çıxır. Yaponiyada ekvivalent qanun (Jyukkyu Kisoku) 1874-cü ildə tətbiq edilmişdir. Ümumiyyətlə, sosial təminatın digər mühüm mənşəyi 1870-ci illərdə Almaniyada Otto Bismark tərəfindən tətbiq edilən sosial sığorta sistemidir (Məmmədova A.O. 2013: s.120-121).

Yaponiyada ilk sosial sığorta 1922-ci ildə tətbiq edilən tibbi sığorta sistemi olmuşdur. İşçilər üçün pensiya sistemi 1941-ci ildə tətbiq edilmişdir (Məmmədova A.O. 2013: s.87).

Yaponiyada sosial müdafiə bu səy üçün əsas olmuşdur və bir çox ölkələr insan kapitalından istifadə vasitəsi kimi təhlükəsizlik şəbəkəsi proqramları kimi sosial müdafiə alətlərini qəbul etmişlər. Sosial təhlükəsizlik şəbəkələri çətin vəziyyətdə olan ailələri əlavə gəlirlə təmin etməklə yanaşı, məlumat və xidmətlərə çıxışı artırır, məhsuldarlığı artırır, yaşlıları qoruyur və iş axtararkən insanlara dəstək olur (Məmmədova A.O. 2013: s.88).

Bütün gəlir səviyyələrində olan ölkələrdə işin sürətlə dəyişən təbiəti sosial müdafiə və əmək siyasətinə dramatik şəkildə yeni yanaşma tələb edir.

Ümumdünya sosial təminatın inkişafı İkinci Dünya Müharibəsindən sonra başlamışdır. Yeni Konstitusiyaya Qanunu bildirir ki, bütün yaponiyalılar minimum həyat standartlarından və layiqli həyatdan istifadə etmək hüququna malikdirlər (Gökbayrak Ş.A. 2016: s.11).

Yaponiyada dövlət pensiya və tibbi sığorta sistemləri universal və hərtərəflidir. Bununla belə, sosial təminat sahəsində nisbətən geridə qalmış iki sahə var. Bunlar qocalar və əlillər üçün fərdi sosial xidmətlər və işləyən qadınları dəstəkləmək üçün ailə siyasətidir.

1994-cü ildə nəşr olunan “XXI əsrə rifah baxışı”nda hökumət yaşlılar üçün fərdi sosial xidmətlərin təkmilləşdirilməsinə və uşaqların tərbiyəsinə dəstəyin

artırılmasına yüksək prioritet vermişdir.

“Yaşlılar üçün Qızıl Plan” və işləyən qadınları dəstəkləmək üçün “Mələk Planı” XXI əsrə doğru prioritet sosial siyasət kimi təqdim edilmişdir. Bu planları effektiv həyata keçirmək üçün hökumət həmin xidmətlərin genişlənən xərclərini maliyyələşdirmək üçün tibb bacısı xidmətlərinin (o cümlədən intensiv terapiya) sosial sığorta sistemini tətbiq etmək niyyətindədir.

Tibb bacısının sosial sığortası sistemi tətbiq olunarsa, tibb bacısı və qulluq xidmətləri ilə bağlı xərclərin 10%-i xidmət alan tərəfindən ödəniləcək, qalan hissəsinin yarısı vergilər hesabına maliyyələşdiriləcək, qalan hissəsi isə tibb bacısı xidməti sığortası hesabına ödəniləcəkdir.

Yaponiyada yaşlılar üçün tibb bacısı xidmətlərində islahatların aparılması və onların xərclərinin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı qızğın müzakirələr gedir. Hökumət xidmət xərclərinin yarısını maliyyələşdirmək üçün sosial sığorta sistemini tətbiq etmək niyyətindədir.

Sosial sığorta sistemini dəstəkləyənlər israr edirlər ki, sosial sığorta tətbiq olunarsa, üç fayda yaranacaq (Gökbayrak Ş.A. 2016: s.88):

- a) Tibb bacısı xidmətləri universallıq prinsipi əsasında həyata keçiriləcək;
- b) Özəl və qeyri-rəsmi təşkilatlar tərəfindən xidmətlərin göstərilməsi təşviq ediləcək;
- c) Və vergi yükü azalacaq.

Bundan əlavə, Yaponiyada tibbi xidmətlər sosial sığorta sistemi tərəfindən maliyyələşdirildiyi üçün, həm səhiyyə xidmətləri, həm də fərdi sosial xidmətlər sosial sığorta sistemini tətbiq edərsə, tibbi xidmətlər və yaşlılar üçün fərdi sosial xidmətlərin inteqrasiyası asanlaşar.

Yaponiyada şəxsi sosial xidmətlər kimi tibb bacısı xidmətləri yerli hökumətlər və səlahiyyətli qeyri-kommersiya təşkilatları tərəfindən təmin edilir. Alıcı haqları istisna olmaqla, xidmətlərin xərcləri vergilər hesabına maliyyələşdirilir (Gökbayrak Ş.A. 2016: s.23).

Xərclərin yarısını mərkəzi hökumət, qalan hissəsini isə yerli hökumətlər ödəyir. Fərdi sosial xidmətlər alanlar isə məhduddur. Yaşlı əhalinin 2%-dən az hissəsi tibb

müəssisələrində və ya xidməti mənzillərdə yaşayır.

Uşağı və ya uşaqları olan işləyən qadınları dəstəkləmək üçün ailə siyasəti Yaponiyada sosial təminatın digər inkişaf etməmiş sahəsidir. Hökumət bu siyasəti inkişaf etdirmək qərarına gəlmiş və bu layihəni “Mələk Planı” adlandırmışdır (Gökbayrak Ş.A. 2016: s.28).

Yaponiyada qeyri-məşğulluq sektorunda qadınların əmək fəaliyyəti artmaqdadır və qadın işçilərin ümumi işçilərə nisbəti yüksələn bir tendensiyaya malikdir (baxmayaraq ki, iqtisadi artım tempi aşağı düşdükdə bir qədər azalır). Bu nisbət 2019 - cu ildəki 30,7%-dən 2021-ci ildə 38,8%-ə yüksəlmişdir (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>).

Doğuş səviyyəsinin aşağı düşməsinin səbəblərinə gəlinə, müxtəlif fikirlər səslənir. Amma görünən odur ki, işləyən qadınların sayının artması mümkün səbəblərdən biridir.

İşçilərin pensiyası və fərdi əmək pensiyasının bir hissəsi ikimərtəbəli sistemlərə malikdir. 2019-cu ildə faktiki ödənilmiş baza pensiyasının orta məbləği ayda 43.000 ₺ olmuşdur. Gəlirlə bağlı əlavə pensiya da daxil olmaqla, 2020-ci ildə faktiki olaraq ödənilən işçilərin pensiyasının orta məbləği ayda 170,000 ₺ olmuşdur (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>).

Pensiya müavinətləri hər il istehlak qiymətlərinə görə indeksləşdirilir. Bundan əlavə, hər beş ildən bir pensiya sığortası üzrə sığorta haqlarının artımı çıxılmaqla real əmək haqqına indeksləşdirilir.

Yaponiyada fərdi pensiya və həyat sığortası yaxşı inkişaf etmişdir. Bu əmanətlər də daxil olmaqla, yapon yaşlı insanların ümumi sayı işçilərindən təxminən iki dəfə çoxdur.

Milli baza pensiyasının dəyərinin üçdə biri vergi, qalan hissəsi isə sığorta haqları hesabına maliyyələşdirilir. Gəliri ilə əlaqədar işçilərin pensiyası sosial sığorta haqları və pensiya fondlarının gəlirləri hesabına maliyyələşdirilir (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>).

Sosial sığorta haqları işçilər və işəgötürənlər tərəfindən əlli - əlli əsasda bölünür. Sosial sığorta haqları gəlirə və yuxarı həddi olan gəlirə əsaslanır. İşçilərin

sosial sığorta haqqı, onların və həyat yoldaşlarının milli baza pensiyası daxil olmaqla, 2019-cu ildə müntəzəm ödənilən əmək haqqının 17,5 faizini təşkil edir (Osman L.K. 2019: s.76).

İşçilərin pensiyasının, o cümlədən özlərinin və həyat yoldaşlarının milli baza pensiyası, 2021-ci ildə 17,35 % olmuşdur. Hökumət, yaşlıların nisbətini 25,8% olacağını fərz etməklə, 2025-ci ildə mükafatın 29,5% olacağını təxmin edir. Bu nisbət 28% olarsa, mükafat daha yüksək olacaqdır.

Dövlət pensiya müavinətlərinin ümumi məbləği 2019-cu ildə milli gəlirin 8,3%-ni təşkil etmişdir. Həmin ildə ümumi sosial təminat müavinətlərinin 51,3%-i dövlət pensiya müavinətlərinin payına düşmüşdür.

Ümumi dövlət pensiya fondları təxminən ¥150 trilyon təşkil etmişdir ki, bu da ÜDM-in 30%-dən çoxuna uyğundur. Vəsaitlərin böyük hissəsi Yaponiyada Maliyyə Nazirliyi tərəfindən idarə olunur. Bu nəhəng fondun necə idarə olunması hazırda aktual müzakirə mövzudur. Vəsaitlərin böyük bir hissəsinin idarə edilməsinin özəl maliyyə təşkilatlarına həvalə edilməsi ehtimalı yüksəkdir.

D. Kanada

Kanada Kanadalılara maliyyə, şəxsi, sosial və emosional rifahı ilə kömək etmək üçün geniş sosial proqramlar təklif edir. Daimi sakinlər və bəzi qaçqınlar da Kanadanın bəzi sosial proqramlarına çıxış əldə edə bilirlər.

Kanadanın üç səviyyəli hökumət fondu var və bu proqramların çoxunu idarə edir. Bu səviyyələr federal, əyalət/ərazi və bələdiyyədir. Bəzi sosial proqramlar Kanadada eynidir, digərlərinin isə hər əyalət və ərazidə fərqli adları və strukturları var.

Əvvəllər kanadalılar sosial dəstəyi əsasən kilsələrdən və öz ailələrindən alırdılar. Kanada Dövləti İkinci Dünya Müharibəsindən sonra özünün bir çox sosial proqramlarını təqdim etmiş və mövcud olanları genişləndirmişdir (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>).

Proqramların iki əsas növü gəlirə yardım proqramları və xidmətlərə əsaslanan sosial proqramlardır. Gəlir yardım proqramları fiziki şəxslərə birbaşa ödənişlər edir. Onlar doğuş, zədə, xəstəlik, işsizlik və təqaüdə çıxma kimi həyat dövrlərində insanın

gəlirini artırır.

Xidmətlərə əsaslanan sosial proqramlar şəxsi, sosial və emosional rifahı dəstəkləyən xidmətlər təqdim edir. Bunlara səhiyyə, mənzil və təhsil daxildir. Bu proqramlardan bəziləri həm də qrant və ya güzəşt şəklində fiziki şəxslərə birdəfəlik birbaşa ödənişlər edir.

Fiziki şəxslər gəlir yardım proqramlarına və xidmətlərə əsaslanan sosial proqrama daxil olmaq üçün federal hökumət tərəfindən verilmiş Sosial Sığorta Nömrəsinə (SIN) ehtiyac duyurlar.

Kanadada sosial müdafiə insanlara məhsuldar olmağa və insan kapitalını reallaşdırmağa kömək edir. İnsan Kapitalı Layihəsində iş gündəliyi ön plandadır. Hər ay iki milyon yeni gənc işçi qüvvəsinə qoşulur və bu, 200 milyon insanın işsiz olması və iş axtarması ilə daha da çətinləşir.

Ən yoxsul ölkələrdə iqtisadi transformasiyaya nail olmaq üçün bu gün kritik insan kapitalı sərmayələri edərəkən sabahın işlərinə hazırlaşmaq bir növ prioritetdir (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>).

Dünya Bankı Qrupu sosial müdafiəyə universal çıxışı dəstəkləyir və onun yoxsulluğa son qoymaq və ümumi rifahı artırmaq məqsədlərində mərkəzi yer tutur.

Ümumdünya sosial müdafiəyə aşağıdakılar daxildir: ehtiyacı olanlara, xüsusən də uşaqlara pul köçürmələri yolu ilə sosial yardımın göstərilməsi; əmək qabiliyyətli yaşda olan şəxslərə analıq, əlillik, istehsalat xəsəreti və ya iş yeri olmayan şəxslər üçün müavinətlər və dəstək; və yaşlıların pensiya təminatı (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>).

Kanadada effektiv sosial müdafiə sistemləri böhran zamanı yoxsulların və həssas təbəqələrin müdafiəsi üçün çox vacibdir. COVID-19-a cavab olaraq, Dünya Bankı Qrupu (DBQ) inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsul və həssas təbəqələri pandemiyanın mənfi təsirlərindən qorumaq üçün sosial müdafiə müdaxilələrini təmin etmək üçün sürətlə işləyir.

Yaxın perspektivdə DBQ ailələrə və bizneslərə gəlirləri bərpa etmək, dolanışq vasitələrini qorumaq və artan qiymətləri və gözlənilməz tibbi xərcləri kompensasiya etməkdə kömək etmək üçün ölkələrdə mövcud sosial müdafiə sistemlərindən

istifadə edəcəkdir.

DBQ həmçinin ölkələrə sosial müdafiə sistemlərinin hazırlığını artırmaqda və gələcək böhranlara qarşı dayanıqlılıq yaratmaqda kömək etməyə davam edəcəkdir (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>).

İşçilərin təzminatı

Kanadada əyalətlər və ərazilər İşçilərin Kompensasiya Şuralarını (WCB) tənzimləyir. Bu agentliklər iş ilə əlaqədar xəsarət və ya xəstəlikdən əziyyət çəkən işçilərə sığorta təminatı verir. Onlar tamamilə işəgötürənlər tərəfindən maliyyələşdirilir.

Ailə faydaları

Məşğulluq Sığortası (EI) proqramı hamiləlik və ya uşaq doğulması səbəbindən işi tərk edən işçilərə maliyyə dəstəyi verir. Yeni doğulmuş və ya yeni övladlığa götürülmüş uşağa qulluq etmək üçün işdən çıxan valideynlər analıq məzuniyyəti üçün müraciət edə bilirlər. Analıq məzuniyyəti valideynlər arasında paylaşıla bilər (Osman L.K. 2019: s.46).

EI proqramı həmçinin ağır yaralanmış, xəstə və ya ömrünün sonunadək qayğıya ehtiyacı olan ailə üzvünə qulluq etmək üçün işi tərk edən işçilərə Baxım Müavinətləri təqdim edir.

Əvvəllər Ailə Müavinəti adlanan Kanada Uşaq Müavinəti (CCB), yaşı 18-dən az uşaqları olan Kanada ailələrinə edilən aylıq ödəniş idi. Federal hökumət ailənin CCB ödəniş məbləğini müəyyən etmək üçün ailənin gəlir vergisi bəyannaməsindən istifadə edir. Uşaq Əlilliyi Müavinəti (CDB) 18 yaşından kiçik uşağı olan və əqli və ya fiziki funksiyalarında davamlı ciddi qüsuru olan ailələrə verilir.

Dövlət pensiyaları

Yaş Təhlükəsizliyi (OAS) proqramı 65 və daha yuxarı yaşda olan kanadalılara işləmiş və ya işləməmiş aylıq ödənişdir. Bu ödəniş pensiya adlanır. Federal hökumətin ümumi vergi gəlirləri OAS proqramını maliyyələşdirir. Vətəndaşın aldığı OAS pensiyasının məbləği 18 yaşından sonra Kanadada nə qədər yaşamasından asılıdır.

Kanada Pensiya Planı (CPP) kanadalılara və onların ailələrinə pensiya, əlillik

və ya ölümdən sonra gəlirlərini qismən əvəz etmək üçün edilən aylıq ödənişdir. İşləyən kanadalılar uyğun olmaq üçün CPP-yə müntəzəm ödənişlər edirlər. Yaşı 65-dən az olan və ciddi şəkildə əlil olan və işləmək qabiliyyəti olmayan işçi əlilliyə görə müavinət almaq hüququna malikdir.

Gəlir Dəstəyi

Gəlir dəstəyi proqramları maddi ehtiyacı olan insanlara maliyyə yardımını və məşğulluq yardımını edir. Bütün digər mənbələr bir insanın özünü təmin etməsi üçün kifayət etmədikdə, onlar ən son gəlir mənbəyi hesab olunur. Gəlirlərə dəstək proqramları da məşğulluğa kömək edir. Buraya iş məsləhətləri, təlimlər və müxtəlif kanallar vasitəsilə təhsilə çıxış daxildir.

GST/HST krediti

Mal və xidmətlər vergisi/uyğunlaşdırılmış satış vergisi (GST/HST) krediti aşağı və orta gəliri olan kanadalıların aldığı rüblük ödənişdir. Bu ödəniş onların hər il ödədikləri GST və ya HST-nin hamısını və ya bir hissəsini əvəz edir. GST/HST kreditini almaq üçün kanadalılar həmin il gəlir əldə edib-etməmələrindən asılı olmayaraq hər il vergilərini təqdim etməlidirlər (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Səhiyyə

“Health Canada”, kanadalılara sağlam həyat sürməyə kömək edən federal bir qurumdur. Buranın səhiyyə xidmətləri və məlumat verən müxtəlif filialları var. Kanadanın sağlamlıq sığortası proqramı, həmçinin “medicare” adlanır və bu, bütün kanadalıların xəstəxanalara və həkimlərə çıxışını təmin edən dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən səhiyyə sistemidir (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Vətəndaşlar və daimi sakinlər səhiyyə xidmətlərindən istifadə etmək üçün əyalət və ya ərazi sağlamlıq kartlarına (həmçinin qayğı kartları deyilir) ehtiyac duyurlar. Federal hökumət Kanada Silahlı Qüvvələrinin üzvləri və federal həbsxanalardakı məhbuslar da daxil olmaqla, müəyyən insan qruplarına birbaşa sağlamlıq dəstəyi göstərir.

Mənzil

Federal hökumət 1946-cı ildə Kanada İpoteka və Mənzil Korporasiyasını bütün kanadalıların, o cümlədən aşağı gəlirləri və xüsusi ehtiyacları olanlar üçün mənzilə çıxışını yaxşılaşdırmağa kömək etmək üçün yaratmışdır

(https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Ev sahiblərinə sığınacaq almaq xərcləri ilə kömək etmək üçün bir neçə siyasət mövcuddur. Bunlara ev sahibləri və aşağı qiymətli ictimai mənzillər üçün qrantlar və güzəştlər daxildir. Dotasiyalı mənzil bütün Kanadada mövcuddur, lakin siyasətlər hər əyalət və ərazidə fərqlidir.

Hüquqi yardım proqramı

Kanadada istifadə olunan Sosial Müdafiə Strategiyası həmçinin yoxsulluğu və bərabərsizliyi azaltmaq, yoxsul uşaqlar arasında sağlamlıq və təhsilə çıxışı təşviq etmək və qadınların səlahiyyətlərini artırmaq üçün sübut edilmiş yaxşı işləyən sosial təhlükəsizlik şəbəkələrinin olmasının vacibliyini nəzərə alır və böhranların ev təsərrüfatlarına təsirini azaltmağa kömək edən davamlı sosial sığorta proqramlarını təmin edir.

Bundan əlavə, strategiya həm iqtisadi böhrandan sağalma zamanı, həm də normal vaxtlarda insanlara əmək bazarlarına çıxış əldə etməyə və bacarıqlar toplamağa kömək edən məhsuldar məşğulluq üçün effektiv siyasətləri təşviq edir.

Nəhayət, strategiya effektiv siyasətləri məlumatlandırmaq üçün sübutlar və dərsələr yaratmaqla Dünya Bankı Qrupunun sosial müdafiə üzrə işini əsaslandırın biliklərdən istifadə edilməsini təmin edir.

Əyalət və federal hökumətlər əyalətlər və ərazilər tərəfindən idarə olunan hüquqi yardım proqramlarını maliyyələşdirir. Bu proqramlar aşağı gəliri olan insanlara cinayət, immiqrasiya və qaçqınlarla bağlı işlərlə bağlı hüquqi xidmətlərdən istifadə etməyə kömək edir.

Uşaqlar

Kanadada uşaq rifahı proqramları əsas məqsədi uşaqları sui-istifadə və laqeydlərdən qorumaq olan xidmətlər təqdim edir. Onlar həmçinin mümkün olduqda uşaqları öz ailələrində saxlamaq üçün ailə sabitliyini dəstəkləyirlər. Ölkə daxilində əyalət və ərazi hökumətləri bu xidmətləri göstərmək üçün uşaqlara yardım

cəmiyyətləri yaratmışdır.

Yerli xalqlar

2019-cu ildə yaradılmış federal hökumətin departamenti olan Yerli Xidmətlər Kanada, Birinci Millətlər, Inuit və Metis icmaları üçün sosial proqramlara çıxışı yaxşılaşdırmaq üçün çalışır. Bu proqramlara təhsil, səhiyyə, ailə və uşaqların rifahı daxildir.

Əlilliyi olan insanlar

Regional dəstək proqramları əlilliyi olan insanlar üçün inklüzivliyi və sağlam həyatı təşviq edir. Bu proqramlar iştirakçılara işləmək, könüllü olmaq, məşq etmək və gündəlik həyat bacarıqlarını təkmilləşdirməkdə kömək edir. İcma agentlikləri əlavə dəstəyə ehtiyacı olanlar üçün qrup evləri, ailə evləri və xüsusi yaşayış yerləri də təmin edir.

Kanadaya yeni gələnlər

Kanadanın “Köçürülməyə Yardım Proqramı” hökumət tərəfindən dəstəklənən qaçqınlara maliyyə dəstəyi verir. Qaçqınlar müharibə və ya təqiblər səbəbindən ölkələrini tərk etmək məcburiyyətində qalan mühacirlərdir. “İmmiqrasiya Kreditləri Proqramı” köçürülmə üçün seçilmiş qaçqınlara maliyyə kreditləri verir (Osman L.K. 2019: s.33).

Veteranlar

Federal hökumət Kanada Silahlı Qüvvələrinin hazırkı və keçmiş üzvlərinə və Kanada Kral Atlı Polisinə xüsusi güzəştlər təklif edir. Bu proqramlara gəlir dəstəyi, xəsarət və ya xəstəlik üçün təzminat, müharibə əsiri müavinətləri, ölüm müavinətləri və təcili yardım fondları daxildir (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Bu araşdırmamız göstərir ki, həm Kanada, həm Yaponiya, həm də Amerikada çox güclü və qədim tarixə malik olan sosial müdafiə sistemi mövcuddur. Bu sistemə daxil olan proqram və layihələr ölkəmizdə sosial müdafiənin gücləndirilməsində mühüm bir vasitə ola bilər.

1.3. Koronavirus pandemiyası şəraitində tətbiq edilən yanaşmalar

COVID-19-un yaratdığı pandemiyanın təsirləri bütün dünyada 2030-cu il Gündəliyi və DİM-lər üçün ciddi problem yaratmışdır. COVID-19 sosial təminatın əhatə dairəsində dünya miqyasında boşluqları aşkar etmişdir ki, bu da bərabərsizliyin artması və insanların yenidən yoxsulluğa düşmək və geridə qalma riski ilə üzləşməsi riski daşıyır (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Böhrana qlobal reaksiyaya kömək etmək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ən həssas təbəqələrin ehtiyaclarını qorumaq üçün istifadə edilə bilən və hər bir ölkəyə uyğunlaşdırıla bilən inteqrasiya olunmuş dəstək paketi yaratmışdır. COVID-19-a Dərhal Sosial-İqtisadi Cavab Çərçivəsi 2020-ci ilin aprel ayının sonunda işə salınmışdır.

Pandemiya dövründə Azərbaycan böhrana cavab vermək üçün sosial müdafiə sistemindən istifadə edərək zəngin təcrübə toplamışdır. O, müxtəlif yollarla, xüsusən həssas insanlar və əsas xidmətlər arasında fiziki məsafələri aradan qaldırmaq üçün yeni texnologiyaların potensialından istifadə etməklə yeniliklər edir (Mandal H.A. 2020: s.11).

Son təcrübə Çinin sosial müdafiə sisteminin qısamüddətli və uzunmüddətli çətinliklərlə üzləşmək və daha davamlı və şoka cavab verən sosial müdafiə sistemi qurmaq imkanlarını artıracaqdır.

Sosial Müdafiə üzrə Siyasət də daxil olmaqla universal sosial müdafiə sistemlərinin qurulmasını sürətləndirmək üçün COVID-19 həyəcan signalı mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Dialog Çində sosial yardım sahəsində davam edən islahatların həyata keçirilməsi və tənzimlənməsi və qlobal miqyasda qeyri-rəsmi sektor və miqrant işçilər də daxil olmaqla, inkişafın azalmasından ən çox zərər çəkən qrupların sosial müdafiəsini gücləndirmək üçün səylər barədə məlumat mübadiləsinə imkan verir (Mandal H.A. 2020: s.27).

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) təhlillərinə əsasən, COVID-19 böhranı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sosial müdafiənin əhatə dairəsində mühüm boşluqlar

yaratmışdır.

Ümumiyyətlə, bu sahədə bərpa bərpa prosesi o halda davamlı olacaqdır ki, bu ölkələr ehtiyaca əsaslanan böhran tədbirlərini sosial müdafiəyə çevirə bilsinlər (hərtərəfli sosial müdafiə sistemləri və gələcək böhranların qarşısını almaq üçün tədbirlər) (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

BƏT tərəfindən dərc edilmiş iki məlumat vərəqində xəbərdarlıq edilir: Sosial müdafiə sistemlərində mövcud çatışmazlıqlar bərpa planlarını poza, milyonlarla insanı yoxsulluğa sürükləyə və gələcəkdə oxşar böhranlarla mübarizə aparmaq üçün global hazırlığa təsir göstərə bilər.

Məlumat vərəqləri inkişaf etməkdə olan ölkələrdə COVID-19 ilə mübarizədə sosial müdafiə tədbirlərinin rolunu, o cümlədən böhran dövründə xəstəlik müavinətlərinin verilməsini ətraflı şəkildə araşdırır.

Əsas etibarlıyla, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə COVID-19 pandemiyası üçün sosial müdafiə tədbirləri haqqında qısa məlumatda sosial müdafiə “böhran dövründə fərdlərə dəstək göstərmək üçün əvəzsiz mexanizm” kimi müəyyən edilir (Selma A.A. 2019: s.58).

Qısaca bəzi ölkələrin həyata keçirdiyi tədbirlər: keyfiyyətli səhiyyə xidmətinə çıxış üçün maliyyə maneələrinin aradan qaldırılması, gəlir təhlükəsizliyinin artırılması, qeyri-rəsmi iqtisadiyyatda çalışan işçilərə çatmaq, gəlirlərin və iş yerlərinin qorunması, sosial müdafiənin yaxşılaşdırılması, məşğulluq və digər müdaxilələr araşdırılır.

“Virus zəngin və kasıb arasında fərq qoymasa da, onun təsirləri olduqca qeyri-bərabərdir” deyən fakt vərəqində qeyd edilir ki, əlverişli, keyfiyyətli tibbi xidmətə çıxış “həyat və ölüm məsələsinə” çevrilmişdir (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Ümumiyyətlə, tədqiqatçılar həmçinin siyasətçiləri yalnız COVID-19-a diqqət yetirməkdən çəkinmələri barədə xəbərdarlıq edir. Çünki belə bir diqqət səhiyyə sistemlərinin “hər gün insanları öldürən digər xəstəliklərlə” mübarizə imkanlarını azalda bilər (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

tr/index.htm).

Brifinqdə deyilir ki, dünya əhalisinin 55 faizi, yəni 4 milyarda yaxın insan sosial sığorta və ya sosial yardımla təmin olunmur. Dünyada işsizlərin yalnız 20 faizi işsizlik müavinəti almaq hüququna malikdir və bəzi regionlarda əhatə dairəsi xeyli aşağıdır.

Brifinqdə deyilir ki, COVID-19 sağlamlıq böhranı xəstəlik müavinətlərinin əhatə dairəsindəki kəsirlərin iki əsas mənfi təsirini ortaya qoyur. Birincisi, bu cür qorunma xəstə olan və ya öz-özünə karantinə ehtiyacı olan insanları işə getməyə məcbur edə bilər və beləliklə, digər insanlara yoluxma riskini artırır.

İkincisi, bununla əlaqədar gəlir itkisi işçilərin və onların ailələrinin yoxsulluğa düşmə riskini artırır (Selma A.A. 2019: s.101-102).

Qısa müddətdə xəstəlik müavinətlərində kifayət qədər boşluqların aradan qaldırılması üçün təcili qısamüddətli tədbirlərə ehtiyac duyulur və bu tədbirlərin üç əsas fayda verəcəyinə işarə edilir: ictimai sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, yoxsulluğun qarşısının alınması və insanların sağlamlıq və sosial təminat hüququnun təşviqi.

Təklif olunan tədbirlərə xəstəlik müavinətinin hər kəsə, xüsusən qeyri-standart və qeyri-rəsmi məşğulluqda olan qadınlar və kişilərə, öz-özünə işləyənlərə, miqrantlara və həssas qruplara aid edilməsi daxildir (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Digər təkliflər arasında müavinətlərin məbləğinin gəlir təminatını təmin edəcək səviyyələrə çatdırılması, müavinətlərin verilməsi prosesinin sürətləndirilməsi, profilaktika, diaqnostika və müalicə xidmətlərinin, habelə karantində və ya onlara qulluqda sərf olunan vaxtın daxil olmaqla, güzəştlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi aiddir.

“COVID-19 böhranı bir xəbərdarlıqdır. Sosial müdafiənin olmaması tək-cə yoxsullara təsir etmir, həm də varlıların zəif tərəflərini üzə çıxarır, çünki səhiyyə xərcləri və itirilmiş gəlirlər ailənin iş illərini və əmanətlərini tez bir zamanda məhv edə bilər (Selma A.A. 2019: s.55).

Dünyada gördüyümüz nümunələr bir daha göstərir ki, güclü və hərtərəfli sosial

müdafiə sisteminə malik olan ölkələr böhranla mübarizə və ondan qurtulma baxımından daha güclü mövqedədir (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

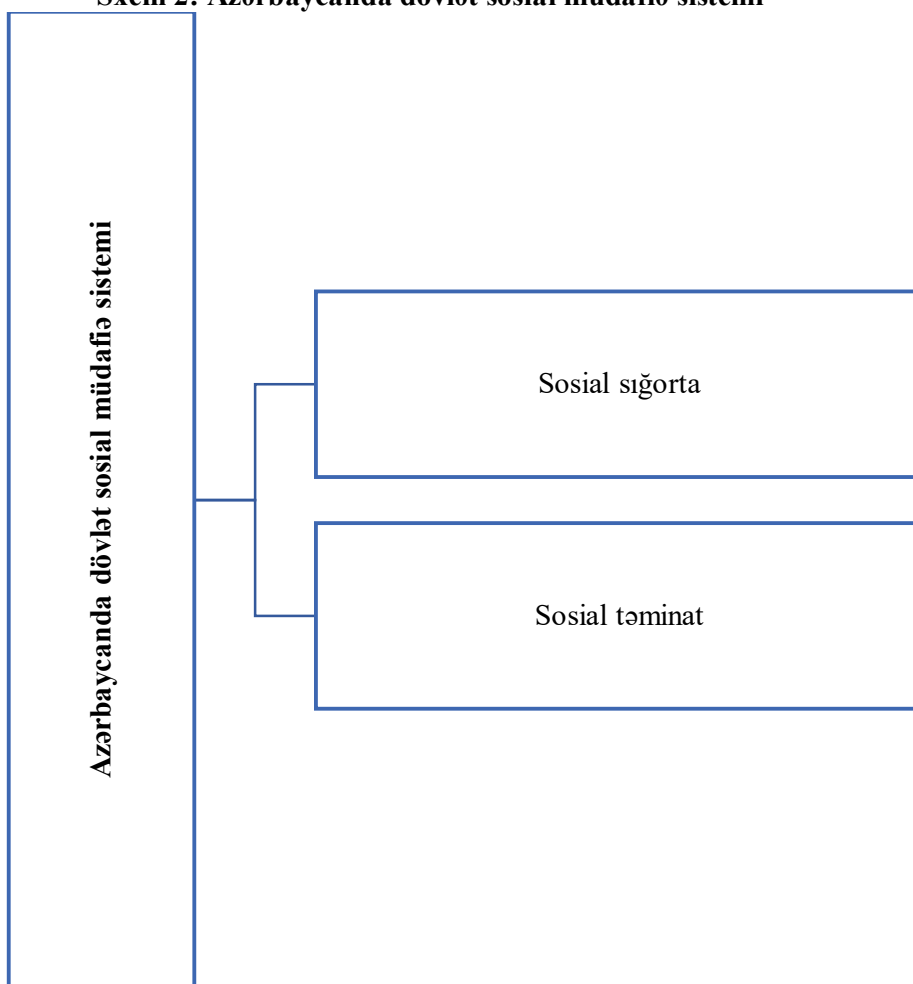
Siyasətçilər sosial müdafiə sahəsində sərmayələrin vacibliyi barədə ictimaiyyətin məlumatlılığının artması nəticəsində yaranan və cəmiyyət olaraq gələcək böhranlara hazırlaşmağımıza imkan yaradan inkişaf sürətindən istifadə etməlidirlər.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SOSIAL MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında sosial müdafiə sisteminin təhlili

Azərbaycanda sosial müdafiə sistemi səmərəli əmək bazarlarının təşviqi, habelə vətəndaşların üzləşdiyi risklərin azaldılması yolu ilə əhalinin yoxsulluğunun və iqtisadi problemlərinin azaldılmasına yönəlmiş proqramlardan ibarətdir. Sosial sığorta pensiya, işsizlik müavinəti, tibbi sığorta və digər sosial müavinətlərdən ibarətdir. Azərbaycanda dövlət sosial müdafiə sistemi iki əsas hissədən ibarətdir:

Sxem 2: Azərbaycanda dövlət sosial müdafiə sistemi

Mənbə: https://www.researchgate.net/publication/341526087_Ehalinin_sosial_mudafiesido
c - sosial müdafiə sistemi 2021, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sosial müavinətlər aylıq (yaşa görə pensiya, əlillərə pensiya, əlilliyi olan 18

yaşınadək uşaqlara) və ya birdəfəlik ödəmələrdən (yeni doğulmuş uşağın işləyən valideynlərinə, dəfn mərasiminə, radiasiya nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin müalicəsinə dəstək) ibarətdir (<https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler>).

Sosial təminat proqramlarını Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, sosial müdafiə proqramlarını isə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi həyata keçirir (Jorce A.R. 2019: s.54).

Hüquqi baza

Sosial müdafiə sistemində dəyişikliklər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 17 iyul tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı Konsepsiyası”nın həyata keçirilməsi ilə başlanmışdır.

“Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi hesablar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2001-ci il noyabrın 27-də prezident tərəfindən təsdiq edilmişdir. Bu qanun dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun aparılması səlahiyyətini Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna verir

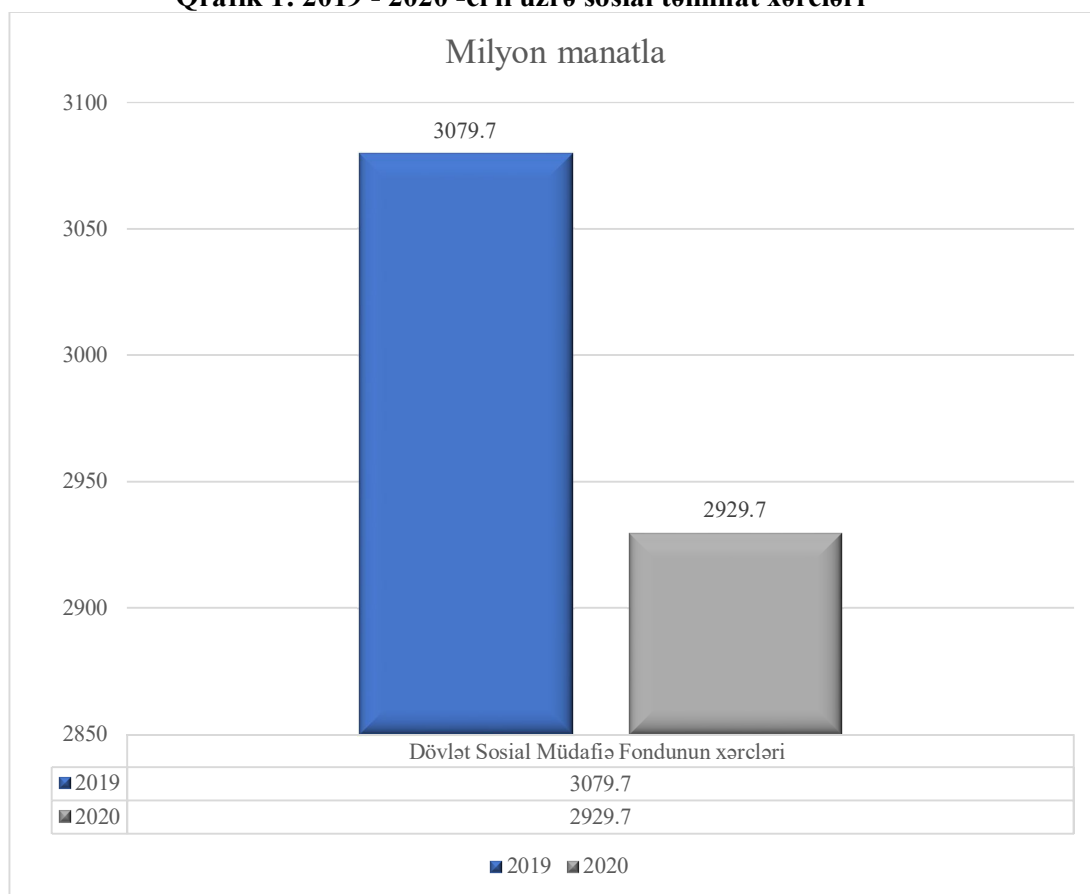
(<https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler>).

Sosial təminat xərcləri

2019-cu ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 3 079,7 milyon manat olmuş, ondan 1 100 milyon manatı dövlət büdcəsindən transfer edilmiş, 2020-ci ildə isə bu göstəricilər müvafiq olaraq 2 929,7 milyon manat olmuşdur (<https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler>).

2019-cu ilin büdcə layihəsinə əsasən, sosial təminat, ünvanlı sosial yardım və sosial sığortaya ümumilikdə 2119,8 milyon manat vəsait ayrılmışdır (<https://www.stat.gov.az/>).

Qrafik 1: 2019 - 2020 -ci il üzrə sosial təminat xərcləri

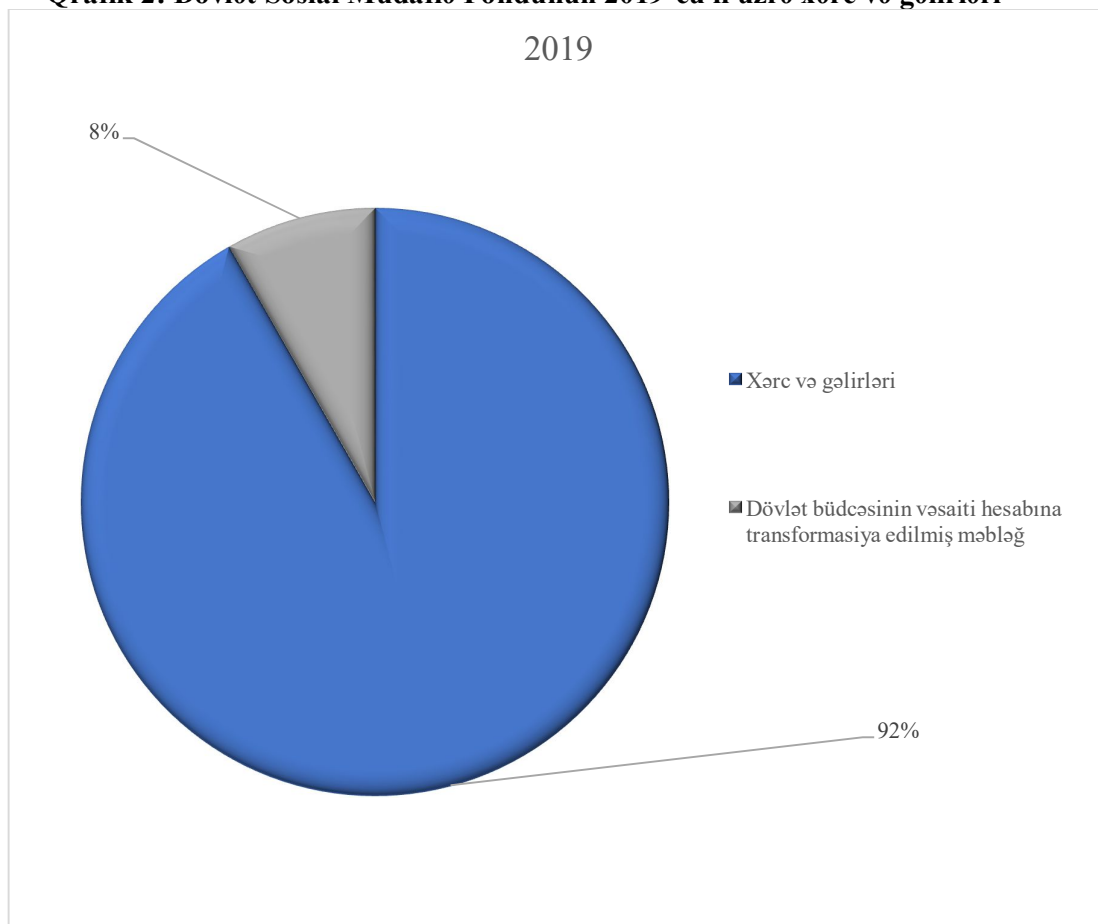

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Aşağıdakı Qrafıkdən məlum olur ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2019-cu il üzrə xərcləri və gəlirləri 3 milyon 400 min manat olmuş, onun 1 milyon 270 min manatı və ya 37,6 faizi dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına transformasiya edilmişdir (<https://www.stat.gov.az/>).

Ümumiyyətlə qeyd etməliyik ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (ƏSMN) və onun aidiyyəti qurumları tərəfindən sosial müavinətlərin, təqaüdlərin və digər sosial ödənişlərin ödənilməsinə 597,8 milyon manat, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinə 2435,5 milyon manat vəsait ayrılmışdır (<https://www.stat.gov.az/>).

Qrafik 2: Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2019-cu il üzrə xərc və gəlirləri

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair 2009-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində ölkədə sığorta-pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı işlər həyata keçirilmişdir (<https://az.trend.az/azerbaijan/society/2484788/html>).

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu yaşa görə pensiyanın avtomatlaşdırılmış qaydada vahid mərkəzdən təyin edilməsinə 2013-cü il iyulun 11-dən başlamışdır.

“Pensiya+” xidməti 2014-cü ilin yanvar ayından istifadəyə verilmişdir. 2015-ci ilin sonuna kimi pensiyaların plastik kartlarla ödənilməsi prosesi başa çatdırılmış, bütün pensiyaçılar, o cümlədən kənd yerlərində yaşayan pensiyaçılar plastik kartlarla təmin edilmişdir.

Sosial təminatla bağlı mövcud vəziyyətə nəzər salsaq deyə bilərik ki, ölkə prezidenti 25 fevral 2015-ci ildə ünvanlı sosial yardımın təkmilləşdirilməsi haqqında

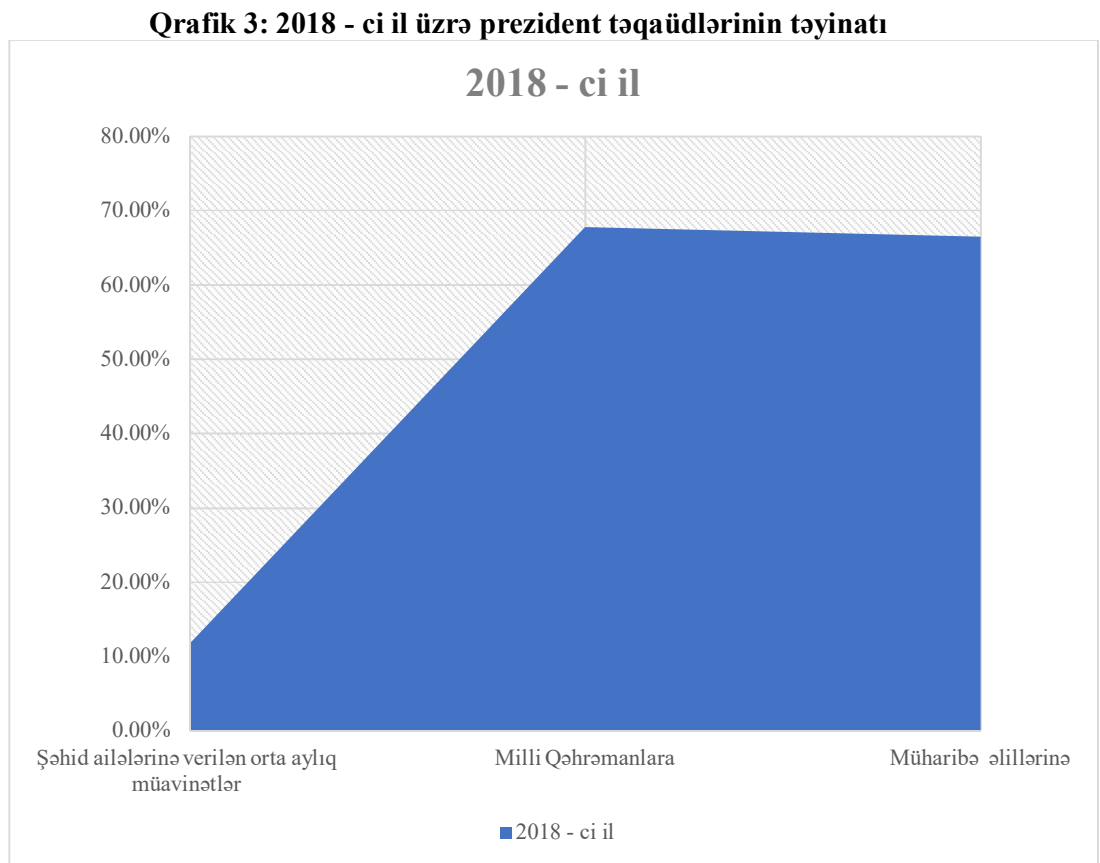
sərəncam imzalamışdır.

Bu sərəncam əsasında Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən ünvanlı dövlət sosial yardımını üzrə Vahid Elektron Müraciət və Namizədlik Alt Sistemi (Vahid Elektron Müraciət və Təyinat Alt Sistemi) yaradılmışdır (<https://az.trend.az/azerbaijan/society/2484788/html>).

Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı ilə 2015-ci ildən I dərəcəli əlillərə aylıq 60 manat pensiya verilir.

Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytına istinadən verdiyi məlumata görə, 2018-ci ildə işsizlərin sayı 5 faiz təşkil etmişdir. Son illər işsizlər arasında işsizlik müavinəti alanların sayı 0,5 faizə yaxın olmuşdur.

Qrafikdan da məlum olur ki, 2018-ci ildə Prezident təqaüdü ilə təyin edilmiş vətəndaşların sayı 2017-ci illə müqayisədə 58,7 faiz, şəhid ailələrinə verilən orta aylıq müavinətlər 11,8 faiz, Milli Qəhrəmanlara 67,8 faiz, müharibə əlillərinə 66,5 faiz təyin edilmişdir.

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

“Azərbaycan 2030: dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının prioritetləri” əsasında “2021-2025-ci illər üzrə Sosial-İqtisadi İnkişaf Strategiyası”nın formalaşdırılması üçün Komissiyanın İnküziv Sosial İnkişaf və Sosial Təminat üzrə Alt Komitəsinin iclası keçirilmişdir.

İşçi Qrupun sədri, əmək və əhalinin sosial müdafiəsi naziri Sahil Babayev Prezident İlham Əliyevin son 17 ildə apardığı uğurlu siyasət nəticəsində milli iqtisadiyyatın 3 dəfədən çox artdığını, vətəndaşların rifahının təmin edilməsində mühüm nailiyyətlərin əldə olunduğunu vurğulamışdır. Xüsusilə, Azərbaycanda son bir ildə sosial xərclər durmadan artır, yeni iş yerlərinin yaradılması daimi prosesə çevrilir.

Sosial təminat və aktiv məşğulluq proqramları, sosial xidmətlər və reabilitasiya müəssisələri şəbəkəsi ildən-ilə genişlənilir. Bütün bu sosial nailiyyətlər 2021-ci ildən 2030-cu ilə qədər müəyyən edilmiş milli prioritetlərdən biri kimi davam etmişdir (https://www.sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5c62aca0358af.pdf).

Bütün qrupların səmərəli məşğulluğunun və layiqli əməyinin təmin edilməsi, daha səmərəli və ədalətli sosial təminat sistemi vasitəsilə həssas qrupların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və təmin edilməsi növbəti onilliyin əsas prioritetlərindən biridir.

Pensiya və sosial müavinətlərin bölüşdürülməsi zamanı bu sahədə ixtisaslaşmış hüquqşünaslara lazımi sənədləri toplamaq, onları aidiyyəti orqanlarda təmsil etmək, güzəşt şərtlərini müəyyən etmək üçün tədbirlər görmək lazımdır (https://www.sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5c62aca0358af.pdf).

Pensiyaların və sosial müavinətlərin müəyyən edilməsi, hesablanması, köçürülməsi və bir layihədən digərinə keçirilməsi qaydası müvafiq inzibati orqan tərəfindən müəyyən edilir. Bu məsələlər “Pensiya haqqında” və “Sosial təminat haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilir (Muradxanlı A.M. 2020: s.34).

Müavinət yaşayış yeri üzrə müvafiq inzibati orqanlar tərəfindən müəyyən edilir və ödənilir. Maraqların müəyyən edilməsi ilə bağlı elektron xidmətlər müvafiq inzibati orqanların mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemi vasitəsilə həyata

keçirilir. Fiziki şəxsin yaşı, əlilliyi, ailə başçısını itirməsi kimi sənədləri müvafiq inzibati orqanlara təqdim etdiyi tarix onların müavinət almaq üçün müraciət etdiyi tarixdir.

Təchizatın müəyyən edilməsi haqqında qərar müraciət edildiyi gündən 10 gün müddətində qəbul edilir. “Sosial təminat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsinin müddəalarına uyğun olaraq, müvafiq inzibati orqanlar təmin etməkdən imtina barədə qərar qəbul edərkən 5 gün müddətində bunun səbəblərini göstərməli və bu barədə ərizəçiyə rəsmi məlumat verməlidirlər (Muradxanlı A.M. 2020: s.56).

Xüsusilə, şəxsin (ərizəçinin) daimi yaşayış yeri və qaçqın və miqrantların yaşayış yeri üçün müvafiq dövlətin sosial sığortası, pensiyaları məsuliyyət daşıyır. Xaricdə daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının daimi əmək haqqı müvafiq inzibati orqan tərəfindən müəyyən edilir.

Onu da qeyd edək ki, vətəndaşlar yaşa görə pensiya təyin edən orqanın qərarından inzibati qaydada və məhkəməyə şikayət edə bilirlər (Muradxanlı A.M. 2020: s.34).

Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir ki, 63 yaşına çatmış kişilərin və 60 yaşına çatmış qadınların fərdi şəxsi hesabının sığorta hissəsinə ödənilən pensiya işçinin pensiyasının minimum məbləğindən az olmamalıdır. Yaşlı insanların uzun xidmət stajı və ən azı 25 il sığorta stajı olduqda pensiya almaq hüququ vardır.

Qeyd edək ki, “Əmək pensiyası haqqında” qanunun 7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş kişilər üçün yaş həddi 2017-ci il iyulun 1-dən 2021-ci il iyulun 1-dək, qadınlar üçün isə 2027-ci il iyulun 1-dən müəyyən edilmişdir (<https://president.az/articles/39389>).

Beş və daha çox uşağı olan və səkkiz yaşına çatmış qadınlar “Əmək pensiyaları haqqında” qanunun 7-ci maddəsinin müddəalarına uyğun olaraq qocalıq hüququndan istifadə edirlər və hər bir uşaq üçün yaş həddi bir il azaldılır (<https://president.az/articles/39389>).

Əlilliyə görə pensiyalar sığortaçının xəstəlik və ya xəsarət nəticəsində əqli və

ya fiziki qüsurulara görə əmək qabiliyyətindən asılıdır. Əlillərin qrupu, onların əlillik və ya 18 yaşınadək əlil olmasının səbəbi, habelə onların baş vermə vaxtı qanunla müəyyən edilmiş qaydada müvafiq inzibati orqan tərəfindən müəyyən edilir (<https://president.az/articles/39389>).

Əlilliyə görə təqaüd I qrup əlillərə hər əmək qabiliyyətli yaşda azı 5 il 4 ay sığorta stajı olan şəxslərə verilir. İkinci və üçüncü qrup əlillərin pensiyaları sığorta stajına görə əvvəlcədən müəyyən ediləcək, lakin fərdi uçot sığortası üzrə uçota alınan yaşa görə əmək pensiyası minimum əmək haqqından aşağı olmamalıdır (<https://president.az/articles/39389>).

Pandmeiya dövrünə təsadüf edən zaman çərçivəsində əlil hərbi qulluqçular aşağıdakı kateqoriyalara bölünür:

Müharibə Əlilləri - hərbi xidmət zamanı aldığı xəsarət (yaralanma, xəsarət, iflic) və ya prioritet təyin edilməsi və ya beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar xəstəlik nəticəsində əlil olduqda;

Digər əlil hərbi qulluqçular - bədbəxt hadisə (xəsarət, asayışı pozma) və ya ön cəbhədə vəzifə borcunu yerinə yetirməyə və ya hərbi xidmətlə bağlı icraata heç bir aidiyyəti olmayan xəstəlik (əlillik) nəticəsində olduqda.

Pensiyaçıların varisi olmadıqda, fərdi şəxsi hesabdakı vəsaitlər və pensiyanın depozit hissəsinə daxil olmayan vəsaitlər müvafiq inzibati orqanların büdcə gəlirlərinə daxil edilir.

2.2. Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin təhlili

Bu gün bir çox beynəlxalq səlahiyyətlilər Covid-19 pandemiyasının ölkələrə uzunmüddətli sosial-iqtisadi təsirləri ilə bağlı narahatlıqlarını ifadə edirlər (<https://president.az/articles/39389>).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) Koronavirus Pandemiyasının sağlamlıq böhranı deyil, ilk növbədə humanitar böhran olduğunu bildirərək, Koronavirusun ümumi sağlamlıqdan çox sosial nizamı təhdid edən bir problem olduğunu vurğulamışdır.

Dünya Bankı (DB) pandemiyanın 2020-ci ildə 88-115 milyon insanı həddindən artıq yoxsulluğa sürükləyəcəyini və iqtisadi daralmanın şiddətindən asılı olaraq bu rəqəmin 2021-ci ilə qədər 150 milyona çatacağını gözlədiyini bəyan etmişdir (<https://president.az/articles/39389>).

Beynəlxalq Valyuta Təşkilatının (BVF) 2020-ci ilin oktyabr ayında dərc etdiyi İqtisadi Vəziyyət Hesabatına əsasən, pandemiya nəticəsində qlobal iqtisadiyyatda 4,4% daralma olduğu bildirilmişdir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) pandemiya zamanı dünya üzrə 5,3 milyondan 25 milyona qədər insanın işsiz qalacağını təxmin etmişdir. Pandemiyanın yaratdığı iqtisadi böhranın təsirlərinin daha çox əhaliyə, daha az resurslara və daha az potensiala malik inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün daha dərin olacağı gözlənilir (Mandal H.A. 2020: s.101).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məlumatına görə, inkişaf etməkdə olan ölkələr pandemiya zamanı 220 milyard dollardan çox gəlir itkisi görə bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə böhranın miqyası xüsusilə demoqrafik xüsusiyyətlərə, iqtisadiyyatdakı qeyri-rəsmilik səviyyəsinə, maliyyə sahəsinə, institusional imkan, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında fərqlərə görə daha dərindən yaşana bilər.

Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin effektivliyinin təhlilini aparmaq üçün yeni yaşayış kompleksi olan Qobu ərazisində sosial media üzərindən sosial ekspert sorğusu aparılmışdır. Anonim olaraq şəxslərə toplu suallar

yönləndirilmiş və məsələylə bağlı verilən cavablar toplanaraq təhlil edilmiş və nəticələr çıxarılmışdır.

Qeyd etməliyik ki, pandemiya dövründə - xüsusi karantin rejiminin hökm sürdüyü zaman Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi tədbirlər planında 2020 - ci ilin aprel ayından may ayına kimi işsiz kimi qeydiyyatata alınan şəxslərə yaşayış üçün minimum birdəfəlik müavinət (190 manat) nəzərdə tutulmuşdur.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyindən verilən məlumata görə, onların işsizliyə görə qeydiyyatata düşməsi və ya dərhal məşğulluq mərkəzinə (190 manat) müraciət etməsinə ehtiyac yoxdur. Eyni zamanda, işsizlərin qeydiyyatı yalnız elektron qaydada həyata keçirilmişdir. Nəticə olaraq sorğuda iştirak edənlərin çoxusu 190 AZN - lik yardımdan danışmışdırlar. Onların bəziləri bu prosesdən razı, bəziləri isə narazılıq bildirmişdirlər.

Qeyd edək ki, Prezident İlham Əliyevin sərəncamları ilə birdəfəlik ödəniş proqramının əhatə dairəsi 3 dəfə, birdəfəlik ödəniş isə 200 mindən 600 minə çatdırılmışdır. Əmək və Əhalinin Müdafiəsi Nazirliyindən verilən məlumata görə, ödəniş prosesi 2020 - ci il aprelin 9-dan başlayaraq davam etmişdir.

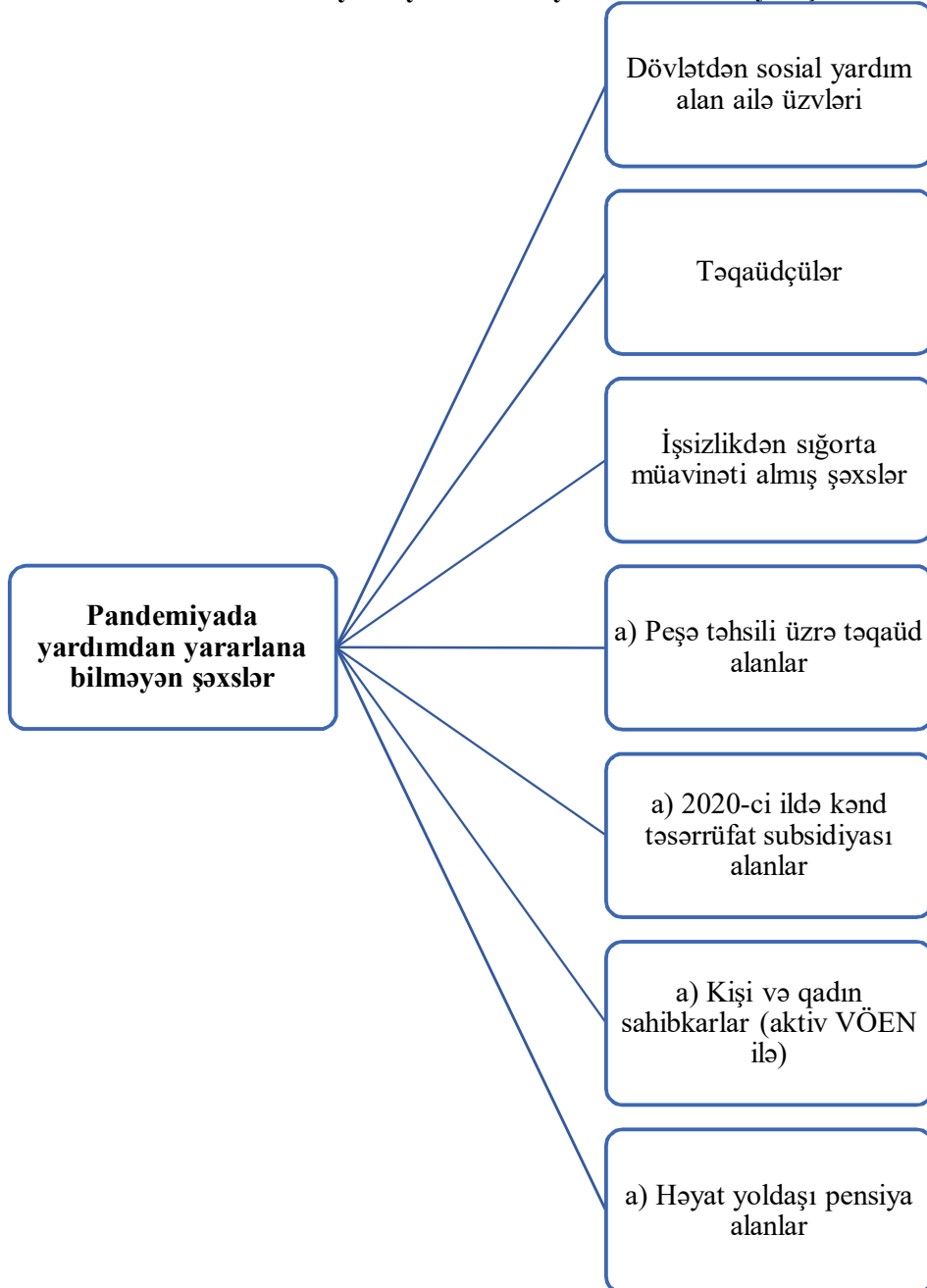
Cədvəl 1: Qəbu əhalisiylə aparılan tədqiqatın nəticələri

	190 AZN - lik yardımdan razı olanlar	190 AZN - lik yardımdan narazı olanlar	Alsaq da olar, almasaq da
M. Gülnar		+	
M. Tamiyə		+	
C. Qulu		+	
H. Nuranə	+		
H. Zakir	+		
D. Süsən	+		
Ə. Gültəkin	+		
M. Günay			+
Ə. Ayxan			+
D. Gülyaz	+		

Mənbə: Sorğu nəticələrinə əsasən tərtib edilmişdir.

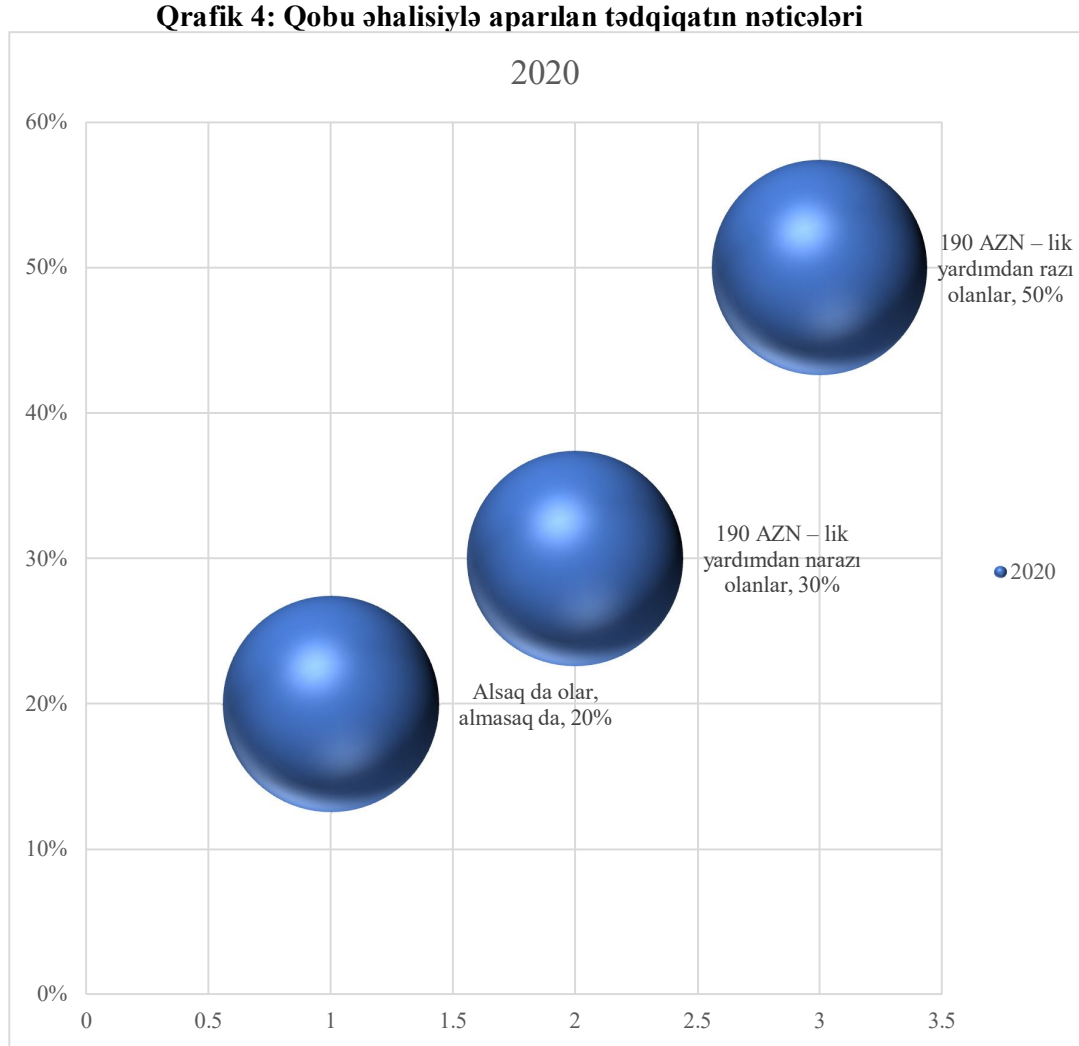
Bu yardımdan 01.04.2020-ci il tarixinədək və rəsmi karantin dövründə, yəni 20 aprel 2020-ci il tarixinədək işsiz kimi qeydiyyatdan keçmiş şəxslər yararlanı bilərlər. Bununla belə, aşağıdakı meyarlardan biri qeydə alındıqda həmin şəxslərə maliyyə yardımını göstərmir:

Sxem 3: Pandemiyada yardımdan yararlanı bilməyən şəxslər

Mənbə: <https://banker.az/190-manatliq-yarдим-bu-s%C9%99xsl%C9%99r%C9%99-verilm%C9%99y%C9%99c%C9%99k-siyahi/> - 190 manatlıq yardım 2021, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

10 nəfər arasında aparılan sorğunun nəticələrinə görə deyə bilərik ki (Bax: Qrafik 4), 20% insan öz iş fəaliyyətlərini davam etdirdiklərinə görə sosial yardım alıb almamaqla bağlı sabit fikirdə olduqlarını bildirmişdirlər (<https://president.az/articles/39389>).

Mənbə: Sorğu nəticələrinə əsasən tərtib edilmişdir.

30% insan isə 190 AZN - lik yardım ala bilmədiklərini və buna görə də narazı olduqlarını bildirmişdirlər. Araşdırma zamanı məlum olmuşdur ki, əslində həmin yardımı ala bilməyən şəxslərin öz adlarına olan mülkləri yaxud portalda aktiv əmək müqavilələri vardır. Onların bəziləri isə aktiv müqavilələri olsa belə pandemiya ilə bağlı maaşlarının azaldıldığı və dolanışığın çətinləşdiyini bildirmişdirlər (<https://president.az/articles/39389>).

Yerdə qalan 50% insan isə 190 AZN - lik yardımı almış və bu yardımdan olduqca razı qalmışdırlar.

Belə ki, faiz nisbətlərini nəzərə alaraq qeyd etməliyik ki, dövlət tərəfindən pandemiya zamanı həyata keçirilən tədbirlər yüksək səviyyədə qiymətləndirilmiş və əhalinin rifahına səbəb olmuşdur.

Təsadüfi deyil ki, pandemiya ilə mübarizə və əhalinin sağlamlığının qorunması, o cümlədən yoluxucu xəstəliklərin iqtisadi və sosial rifaha mənfi təsirinin azaldılması sahəsində Azərbaycanın uğurlu təcrübəsi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və qəbul edilmişdir.

Azərbaycan sosial dövlətdir və Prezident İlham Əliyevin siyasətinin mərkəzində dayanan vətəndaş amili əhalinin rifahının təmin edilməsi, sosial proqramların genişləndirilməsi istiqamətində atılan mühüm addımlarda öz əksini tapır.

Virusun yayıldığı dövrdə ölkə başçısının “Bizim üçün əsas məsələ vətəndaşların sağlamlığı, xalqımızın güzəranıdır” kimi güclü sosial siyasəti çevik və genişmiqyaslı sosial dəstəyin hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə imkan verir (<https://president.az/articles/39389>).

Nazirlər Kabinetinin 19 mart 2020-ci il tarixli qərarıyla təsdiq edilmiş Tədbirlər Planında əhalinin məşğulluğunun və sosial rifahın təmin edilməsinə dair çoxtərəfli proqramlar da öz əksini tapmışdır.

Bütövlükdə, tədbirlər planının büdcəsi ilkin olaraq 2,5 milyard manat məbləğində hesablanmış, lakin prezidentin tapşırığı ilə dəstək tədbirlərinin genişləndirilməsi nəticəsində investisiya qoyuluşu 3,5 milyard manatı ötmüşdür (<https://president.az/articles/39389>).

Əmək və Əhalinin Müdafiəsi Nazirliyi bu günlərdə bu sahələrlə bağlı işlərə başlamış və hələ də davam etdirilir. Bu sahələrə iş və əmək haqqının qorunması, məşğulluq imkanlarının artırılması, muzzdlu ictimai işlərin sayının artırılması, xüsusi karantin sistemi ilə əlaqədar işsiz qalan işsiz və qeyri-formal işçilərə birdəfəlik kompensasiya verilməsi, 2,3 milyon nəfərin sosial rifahının davamlılığı daxildir.

faydalar.

Pandemiyaya yoluxma mövsümündə dövlət sektorunda çalışan işçilərin əsassız olaraq işdən çıxarılması və işdən çıxarılmasının qarşısının alınması və məzuniyyətdə olan işçilərin əmək haqlarının saxlanılması üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir (<https://president.az/articles/39389>).

Məlumdur ki, əmək müqavilələrinin artım tempi dövlət başçısının göstərişi ilə məşğulluq imkanlarının artırılmasının uğurlu nəticəsi olaraq davam edir və kompleks tədbirlərin, xüsusilə də kölgə iqtisadiyyatı və qeyri-rəsmi məşğulluğa qarşı mübarizəni tələb edir.

III FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SOSIAL MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTİ

3.1. Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə tədbirlərinin gücləndirilməsi istiqaməti

COVID-19-un yaratdığı pandemiyanın təsirləri bütün dünyada 2020-ci il Gündəliyi və DİM-lər üçün ciddi problem yaratmışdır. COVID-19 sosial təminatın əhatə dairəsində dünya miqyasında boşluqları aşkar etmişdir ki, bu da bərabərsizliyin artması və insanların yenidən yoxsulluğa düşmək və geridə qalma riski ilə üzləşməsi riski daşıyır.

Böhrana qlobal reaksiyaya kömək etmək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ən həssas təbəqələrin ehtiyaclarını qorumaq üçün istifadə edilə bilən və hər bir ölkəyə uyğunlaşdırıla bilən inteqrasiya olunmuş dəstək paketi yaratmışdır. COVID-19-a Dərhal Sosial-İqtisadi Cavab Çərçivəsi 2020-ci ilin aprel ayının sonunda işə salınmışdır.

Pandemiya dövründə Azərbaycan böhrana cavab vermək üçün sosial müdafiə sistemindən istifadə edərək zəngin təcrübə toplamışdır. O, müxtəlif yollarla, xüsusən həssas insanlar və əsas xidmətlər arasında fiziki məsafələri aradan qaldırmaq üçün yeni texnologiyaların potensialından istifadə etməklə yeniliklər edir (Mandal H.A. 2020: s.11).

Son təcrübə Çinin sosial müdafiə sisteminin qısamüddətli və uzunmüddətli çətinliklərlə üzləşmək və daha davamlı və şoka cavab verən sosial müdafiə sistemi qurmaq imkanlarını artıracaqdır.

Sosial Müdafiə üzrə Siyasət də daxil olmaqla universal sosial müdafiə sistemlərinin qurulmasını sürətləndirmək üçün COVID-19 həyəcan signalı mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Dialog Çində sosial yardım sahəsində davam edən islahatların həyata keçirilməsi və tənzimlənməsi və qlobal miqyasda qeyri-rəsmi sektor və miqrant işçilər də daxil olmaqla, inkişafın azalmasından ən çox zərər çəkən qrupların sosial müdafiəsini gücləndirmək üçün səylər barədə məlumat mübadiləsinə imkan verir

(Mandal H.A. 2020: s.27).

Təsadüfi deyil ki, 2020-ci ilin ilk 4 ayında Sosial Müdafiə Nazirliyi (DSMN) tabeliyində olan 163 milyon manat gözləniləndən 17,3% çox artmışdır. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə DSMN-nin gəlirləri xüsusi karantin rejiminə baxmayaraq, ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 39,7% artaraq 313,5 milyon manat olmuşdur.

Digər tərəfdən, sosial xərclərin davamlılığı da ölkəmizdə təmin edilmişdir. Keçən il həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində DSMN-nin gəlirlər üzrə proqnozu 105,6 faiz olaraq, əsassız pensiya hallarının aradan qaldırılması nəticəsində fondun xərclərinə qənaət edilməsi nəticəsində yaranan 200 milyon manat ehtiyat toplanmışdır.

Təkcə aprel ayında bu ərazilərdə yaşayan sakinlərə ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 27% və ya 103 milyon manatdan çox olmaqla 481 milyon manatdan çox ödəniş edilmişdir (<https://www.stat.gov.az/>).

Qeyd edək ki, 2020-ci ilin 4 ayı ərzində orta əməkhaqqı 2020-ci il yanvarın 1-i ilə müqayisədə 12% və ya 31,75 manat artmışdır. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə müxtəlif təyinatlı pensiyaların orta aylıq məbləği 64,24 manat və ya 27,8 faiz artmışdır (<https://www.stat.gov.az/>). Bu, epidemiya halında təqaüdçülərin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasında mühüm addımdır.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, 2020-ci ilin yanvar-fevral aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzdlu çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 28,5 faiz artaraq 712,5 manata çatmışdır (<https://president.az/articles/39389>).

Xüsusi karantin sistemi ilə işsizlər də daxil olmaqla 600 min nəfər aztəminatlı şəxs müəyyən edilərək aprel ayında onlara birdəfəlik əmək haqqı ödənilmişdir. Aprel rüsumları banklar və poçt şöbələri vasitəsilə vətəndaşlara ödənilmişdir (<https://president.az/articles/39389>).

May ayında isə vətəndaşlara bank kartı verilmişdir. Aprel-may aylarında ümumilikdə 600 min nəfərə birdəfəlik ödəmə üçün 228 milyon manat vəsait ayrılmış ki, bunun da 114 milyon manatı artıq həmin vətəndaşlara ödənilmişdir

(<https://president.az/articles/39389>).

Özünüməşğulluq proqramına gəlincə, bu il ən azı 12 min ailə kiçik fermer təsərrüfatlarının tikintisi üçün çalışır. Bu sahədə Dünya Bankı ilə birgə layihəyə başlanılmışdır.

Təkcə aprel ayında proqramda əlavə olaraq 12 min ailə (50 min üzv) iştirak etmiş və hazırda 82 mindən çox ailənin 342 min üzvü ünvanlı sosial yardımla təmin olunmuşdur. Hər ailə ayda orta hesabla 224 manat almışdır. Qanuna həmçinin işsizlikdən sığorta təminatının 20 000-ə çatdırılması üçün dəyişiklik ediləcəyi də proqnozlaşdırılır (<https://www.stat.gov.az/>).

Heydər Əliyev Fondunun humanitar, mərhəmətli və xeyirxah prinsiplərə əsaslanan çoxşaxəli tədbirləri və sosial layihələri pandemiya mövsümündə xüsusilə geniş yayılmışdır.

Fondun “Regional İnkişaf” İctimai Birliyi ölkənin bütün rayon və şəhərlərində yalnız yaşayan vətəndaşlara və yoxsul ailələrə ərzaq yardımı göstərir. Eyni zamanda, ölkənin birliyinə mühüm töhfələr verən dövlət qurumları və özəl sektor tərəfindən ahıl və əlillərə, aztəminatlı ailələrə və digər həssas qruplara qarşı cəmiyyətdə dəstəkləyici tədbirlər həyata keçirilir.

“Bravo” Supermarketlər Şəbəkəsi Sosial Məsuliyyət Strategiyasının bir hissəsi olaraq Bakı şəhərində və ölkəmizdə 25 min nəfər, o cümlədən 10 minə yaxın kasıb insana, 15 min ailəyə ərzaq yardımı proqramı həyata keçirilmişdir

(<https://www.stat.gov.az/>).

Bütün bu sosial yardım tədbirlərinə Bakıda və ölkənin digər bölgələrində 100 minə yaxın ailəyə ərzaq yardımının göstərilməsi, 15 min nəfər yalnız yaşayan və ahıl insana sosial xidmətin göstərilməsi daxildir.

Odur ki, pandemiya ilə bağlı sosial sahədə təkcə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin xətti ilə dövlət tərəfindən göstərilən dəstək tədbirləri 4,9 milyondan çox vətəndaşı və ya ölkə əhalisinin 49 faizindən çoxunu əhatə edir

(<https://www.stat.gov.az/>).

Bu sosial yardım tədbirləri ilə yanaşı, işsizlikdən sığorta haqqını başa vurmuş şəxslərə işsizlikdən sığorta müavinətləri və peşə təhsilini yarımçıq qoyanlara da

təqaüd verilmişdir. Bu sosial müdafiə tədbirlərindən 2000 nəfər faydalanmışdır (<https://www.stat.gov.az/>).

Hədəf ölkələrə sosial təminat müavinətlərinin təqdim olunma müddəti də uzadılmışdır. 2020-ci il martın 1-dən etibarən əlilliyi olan şəxslərin, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların (o cümlədən 14 min nəfər) əlillik müddətinin uzadılması və digər sosial müdafiə tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bundan başqa, aprel-may aylarında əhalinin elektrik enerjisinin güzəştli limiti 100 kilovatsaata yaxın olmuşdur.

Ümumiyyətlə, dünyada iqtisadi və sosial dəstək tədbirlərinin hazırkı təcrübəsinə nəzər salsaq görərik ki, indiki dövrdə Azərbaycanda hər bir ölkə və bir çox başqa ölkələrlə müqayisədə daha əhatəli və çoxşaxəli iqtisadi və sosial yardım proqramları mövcuddur.

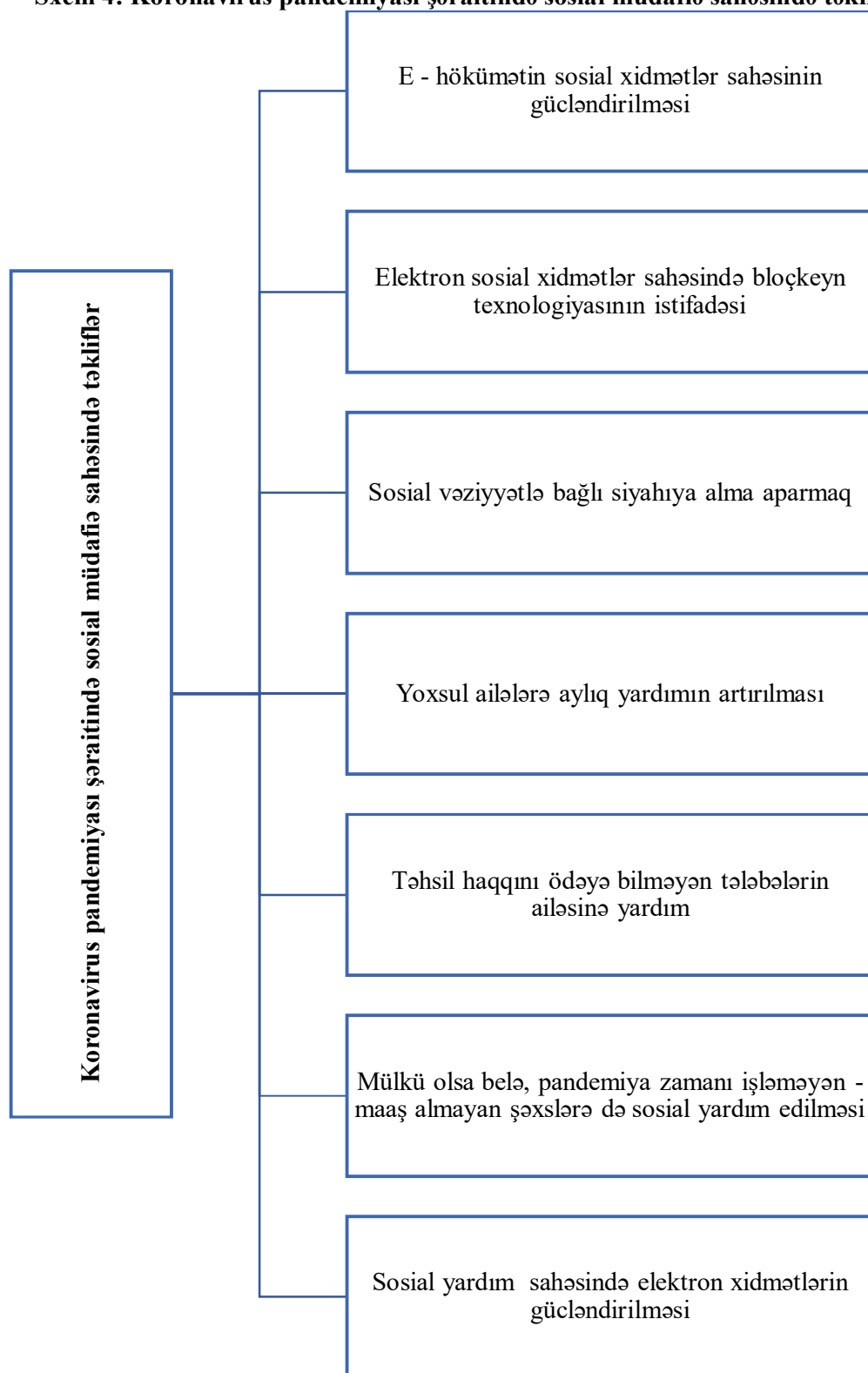
Məşğulluq alt sistemində ilkin olaraq işsiz və işaxtaran kimi qeydiyyatda olan 200 min insanı hədəf alan proqram prezidentin humanitar siyasəti nəticəsində üç dəfə artmışdır.

Qısa müddətdə həyata keçiriləcək iri və çoxşaxəli iş yükləri ilə müxtəlif dövlət qurumlarına məxsus 25 inteqrasiya olunmuş elektron məlumat bazasında yüz minlərlə müraciətin işlənməsi, təhlili və qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Buraya mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemi, e-sosial internet saytı və məşğulluq alt sistemi daxildir.

Bildiyimiz kimi, 2018-ci il prezident seçkilərindən sonra Azərbaycanda köklü islahatların yeni mərhələsi başlamış, sosial islahatlar geniş vüsət almışdır. Əmək, məşğulluq və sosial təminat sahələrində mühüm addımlar atılmış, dövlət xidmətlərinin elektron infrastrukturunun yaradılması və innovasiyası əsasında aktiv xidmətlərin yaradılması və bu sahələrdə innovasiyalar həyata keçirilmişdir (<https://www.stat.gov.az/>).

Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə DOST (Dayanıqlı və Əlverişli Sosial Təminat) layihəsi dövlət sosial xidmətlərinə innovativ yanaşma əsasında müasir və çevik, tam şəffaf mexanizm qurmuşdur.

Sxem 4: Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə sahəsində təkliflər.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2019-cu ildə 21 sosial təminat növü (2 yaşa görə pensiya və 19 müavinət) üzrə elektron təyinat sistemi fəaliyyət göstərmiş və təkcə bu il 38 mindən çox şəxs tam

elektron pensiya, müavinət və pensiya təyin edilmişdir.

Bundan əlavə, ötən il 13 yeni elektron xidmət istifadəyə verilmiş və bununla da nazirlikdə elektron xidmətlərin sayı 15-ə çatmışdır.

Bu il daha 15 növ “elektron xidmət” yaradılacaq, o cümlədən əmək bazarına çeviklik, səmərəlilik və əmək bazarı iştirakçılarının faktiki rahatlığını, səmərəliliyini və rolunu təmin edəcək “Məşğulluq” alt sistemi yaradılacaqdır. Hazırda bu altsistemdə bütün işsiz və işaxtaran vətəndaşlar və vakant iş yerləri haqqında məlumatlar mövcuddur.

Elektron Sosial Şəbəkə əmək, məşğulluq və sosial təminat, əlillik və reabilitasiya da daxil olmaqla, müxtəlif sahələr üzrə hər gün on minlərlə müraciəti qəbul etmək və onlara baxmaq imkanına malikdir

(http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf).

Nəticədə birdəfəlik ödəniş proqramının tətbiqi sübut etmişdir ki, e-sosial şəbəkə saytları güclü elektron sistemdir, elektron uğurdur, qabaqcıl və kifayət qədər iş yükünü daşıya bilən uğurlu innovasiya layihəsidir.

Elektron sosial şəbəkənin funksiyası ondan ibarətdir ki, biz vətəndaşlardan heç bir sənəd tələb etmədən bu məlumatları elektron bazadan əldə edə bilək, əks halda yüz minlərlə vətəndaş müxtəlif qurumlara müraciət etməli olacaq ki, bu da xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Karantin sistemində isə bu, mümkün olmamışdır (Mandal H.A. 2020: s.111).

3.2. Koronavirus pandemiyası şəraitində həyata keçirilmiş sosial müdafiə tədbirlərinin postpandemiya dövrünə adaptasiyası ilə bağlı təkliflər

Epidemiyaların müxtəlif fərdlər və cəmiyyətə təsiri, inkişafı və gücləndirilməsi ilə bağlı araşdırmalarda vurğulanır ki, epidemiya ölümcül olduğu üçün kütlələrdə qorxu, narahatlıq, müəyyən problemlər və çaxnaşma yaradır, eyni zamanda başqalarına kömək etmək, həmrəyliyi artırmaq və insanlara kömək etmək kimi müsbət hərəkətləri də ortaya qoyur (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

SARS epidemiyasından sonra Honq-Konqda edilən bir araşdırmada; İştirakçıların təqribən 62-73%-i SARS səbəbiylə qorxduqlarını, narahat olduqlarını və ya ümitsiz olduqlarını bildirmişlər. Onlardan 40-nın daha çox istirahət və idmanla məşğul olduğu vurğulanmışdır (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Bəşəriyyət tarixi müxtəlif dövrlərdə bütün cəmiyyətlərə təsir edən ciddi problemlərin şahidi olmuşdur. Əslində bu problemlərin gətirdiyi yeniliklər müxtəlif yollarla da olsa bütün cəmiyyətlərə təsir etmiş, onlara dəyişmə və çevrilmə təcrübələri yaşatmışdır.

Müxtəlif ədəbiyyatlarda deyildiyi kimi, COVID-19 epidemiyasının yaratdığı pandemiya vəziyyəti dünya miqyasında yaşanan məhz belə bir böhrandır. Ona görə də dünyanın bütövlükdə yaşamağa başladığı bu dövr tarixin fərqli şəkildə qurulduğu və ya yazıldığı bir dövrü təmsil edir.

Belə ki, epidemiyalar bəşər tarixinə dərinlən təsir edən, siyasi və ictimai həyatı formalaşdıran mühüm hadisələrdir. Onlar çox vaxt dövlətlərə müharibələrdən daha çox itki verir (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

COVID - 19 və bu kimi pandemiyalar qəfil ölümlərə səbəb olduqları üçün yüksək dağıdıcı gücə malikdirlər. Bundan əlavə, ani və böyük əhali itkilərinə səbəb olduqları üçün gündəlik həyatın pozulması, kənd təsərrüfatı və digər istehsal fəaliyyətlərinin dayandırılması, ticarət həyatının itirilməsi kimi bir çox mənfi təsirlərə malikdir.

Yaşadığımız dövr elə bir ruha malikdir ki, böyük risklərlə yanaşı, böyük imkanlar da mövcuddur. Qeyd etdiyimiz bu risklərdən bəlkə də ən təhlükəlisi və ölümcülü sürətlə və effektiv şəkildə yayılan və bütün dünyaya təsir edə bilən epidemik xəstəliklərdir (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

COVID-19 pandemiyasında epidemiyanın nəzarət altına alınma bilməməsi, geniş təsir dairəsi yaradaraq bütün insanlara yoluxma riski onun digər epidemiyalardan daha böyük problemlər yaradacağını göstərir. Pandemiyanın psixososial təsirlərinin, eləcə də sağlamlığa, iqtisadi və siyasi təsirlərinin qiymətləndirilməsi risklərin idarə edilməsi baxımından vacibdir.

Pandemiya zamanı dünyanın bir çox ölkələri yeni sosial yardım siyasətləri müəyyən edir, proqramlar həyata keçirirlər. Həyata keçirilən tədbirlərə, şübhəsiz ki, sosial təminat rejimləri və sosial təminat sistemləri həlledici təsir göstərir (Mandal H.A. 2020: s.112).

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə sosial yardımla bağlı son inkişaf daha çox müavinət alanlara, müəyyən gəlirdən aşağı olan ailələrə, qocalara, uşaqlara (xüsusilə qidalanma və uşaq baxımı), əlillərə, işləyən yoxsullara və Covid-19-dan təsirlənənlərə yönəlmişdir (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Bütün bu qeyd etdiklərimiz və ötən paragrafda da qeyd edilən tədbirlər postpandemiya dövrünə uyğunlaşmada da yeni mərhələnin olduğunu sübuta yetirir (Mandal H.A. 2020: s.113).

Pandemiyadan sonrakı dövrdə sosial müdafiə sahəsində insanların uyğunlaşmaları olduğu bəzi məsələlər aşağıdakılardır:

Qeyd etməliyik ki, bu sahədə əsaslı nəticələr əldə etmək məqsədiylə yeni yaşayış kompleksində məskunlaşmış bütün ailələr arasında sorğu apardıq. Sorğuda əsasən izdihamlı mühitlərdə olmaq, ictimai nəqliyyata üstünlük vermək, qida və təmizlik materiallarını saxlamaq, əlləri tez-tez yumaq istəyi, çölə çıxarkən maska və yaxud da əlcəkdən istifadə etmək, müayinə üçün həkimə getmək istəyi, sağlamlıqla bağlı narahatlıqlar, simptomlarla bağlı yaranan şübhələr, gələcəklə bağlı

narahatlıqlar və bu kimi sahələrdə davranışların azalıb artdığını müəyyən etmək məqsədi daşıyır (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Qeyd etməliyik ki, sorğu zamanı üzbəüz olaraq insanlarla söhbət zamanı məlumatlar toplanılmış və əldə edilən məlumatlar təhlil edilərək bir mətn şəklində yığcamlaşdırılmışdır .

Ümumiyyətlə, tədqiqatda iştirak edən fərdlər COVID-19 pandemiyasından sonra təmizlik, gigiyena, maska və əlcəklərdən istifadə daxil olmaqla davranışlarında orta hesabla 85-90% artım, əvvəlcədən mövcud olan davranışlarında isə orta hesabla 95% azalma olduğunu bildirmişdirlər (izdihamlı yerlərdə olma, nəqliyyatdan istifadə).

Ərzaq və təmizlik materiallarının saxlanma vəziyyətinin dəyişmədiyini bildirenlərin nisbəti 47,3% olsa da, artdığını bildirenlərin nisbəti 49,2% təşkil etmişdir.

Koronavirus insandan insana təmas yolu ilə və ya öskürəkdən sonra damcı şəklində keçdiyi üçün şəxslərin şəxsi gigiyena tədbirlərini gücləndirməsi və yaxın təmasda olduğu mühitlərdən uzaq durmasının normal olduğu qəbul edilir (Mandal H.A. 2020: s.111).

Qismən komendant saatının tətbiq edildiyini və insanların əksəriyyətinin könüllü olaraq karantinə alındığını nəzərə alsaq, ərzaq və təmizlik materiallarının mübadiləsinin artacağı gözlənilir.

Pandemiyanın sürətlə yayılması və ölümə səbəb olması fərdlərin sağlamlıqla bağlı narahatlıqlarını artırır; Bu, onların gigiyena, təmizlik və təmasla bağlı daha çox tədbir görmələrinə səbəb olur. Psixiatriyada hipokondriaz (xəstəlik) olaraq təyin olunan sağlamlıq narahatlığı epidemiyalar zamanı artır

(https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang--tr/index.htm).

Sağlamlıq narahatlığı fizioloji simptomların yanlış şərh edilməsi səbəbindən ciddi bir xəstəliyə tutulma qorxusudur. Fiziki cəhətdən sağlam insanların 60%-nin həyatlarının müəyyən dövründə sağlamlıq narahatlığı yaşadığı, 45%-nin nevroitik, digərlərinin isə tamamilə normal olduğu ifadə edilir.

Əsas etibarıyla, bu araşdırmada iştirakçıların 62%-i sağlamlıqla bağlı narahatlıqlarının, 53,5%-i isə xəstəliyin əlamətləri ilə bağlı şübhələrinin artdığını ifadə edərək, koronavirusun yoluxma riskinin fərdlərdə sağlamlıq narahatlığına səbəb olduğunu ifadə etmişdir.

Araşdırmadan əldə edilən nəticələrə görə COVID-19 pandemiyası insanlarda maraq hissini və xəbər almaq istəyini artırmışdır. İştirakçıların 59,1%-i sosial mediadan istifadə etmək istəyinin artdığını, 75,8%-i isə xəbərləri izləmək istəyinin artdığını bildirmişdir.

Xəbərlərə baxmağın davamlı olaraq insanların stress səviyyəsini artırdığı vurğulansa da, epidemiya ilə bağlı dəqiq məlumatların əldə edilməsində medianın güclü amil olduğunu da unutmaz.

Sosial şəbəkələr vasitəsilə böyük kütlələrə həqiqətə uyğun olmayan şayiələrin yayılmasına “ağıl infeksiyası” adı verilsə də, düzgün məlumat mübadiləsi ilə məlumatlılığın artırılması qoruyucu davranışları artıraraq epidemiyanın yayılmasının qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır.

Sosial şəbəkələrin ictimai rəyə təsirinin artması səbəbindən siyasi vasitəyə çevrilməsi insanların siyasətçilər və dövlət institutları haqqında təsəvvürlərinə də təsir edir. Xəbərləri adi vaxtlara nisbətən daha çox izlədiklərini bildirən iştirakçılar dövlət qurumlarına inamlarının (43,1%) və müasir tibbin təsirinə inanclarının (44,8%) dəyişmədiyini bildirmişdirlər.

Araşdırmanın mühüm nəticələrindən biri də iştirakçıların travma sonrası inkişaf səviyyələrinin 30,5% artmasıdır. Nəticəyə görə, qadınlarda və orta məktəb məzunlarında posttravmatik böyümə səviyyəsinin nisbətən yüksək olduğu aşkar edilmişdir. Ən yüksək artım və səlahiyyətləndirmə 33,8% ilə özünü dərk etmədə baş vermişdir.

Həyat fəlsəfəsində (29,5%) və başqaları ilə münasibətlərdə (24,8%) dəyişikliklər nisbətən aşağı olmuşdur. Eynilə universitet tələbələri üzərində aparılan araşdırmalarda; Şagirdlərin travma sonrası inkişaf vəziyyətinin orta dərəcədə yüksək olduğu aşkar edilmişdir.

Bu araşdırmada iştirakçılardan heç biri koronavirusa yoluxmadığını,

qohumlarının isə yalnız 5%-i bu xəstəliyə tutulduğunu bildirmişdir. Buna görə də iştirakçılar epidemiyadan birbaşa təsirlənmirlər, lakin şahid səviyyəsində dolayı təsirə məruz qalan qrupa daxil edirlər.

Sosial müdafiə sahəsində görülən bütün ehtiyat tədbirlərinə baxmayaraq, epidemiyanın yayılma riskinin yüksək olması insanlarda qorxu və narahatlıq yaratmışdır.

Respondentlərin 67,5%-i gələcəklə bağlı narahatlıqlarının artdığını bildirmişdir. Xəstəlik və ölüm riski ilə qarşılaşmaq insanların həyatın mənasını, yaxın münasibətlərini, gələcəklə bağlı gözləntilərini və prioritetlərini yenidən nəzərdən keçirməsinə səbəb olur.

Koronavirus yayılmağa başlayandan sonra iştirakçıların 67,5%-i həyatın mənası ilə bağlı sualların artdığını bildirmişdir. Təbii fəlakətlər və epidemiyalar kimi geniş təsirləri olan sosial travmalar insanların həyata baxışlarının dəyişməsinə səbəb olur.

İnsanların özlərində baş verən travmatik hadisələr nəzarət, bağlanma və məna hissi verən normal davranış sistemində təsir göstərir. Koronavirusla bağlı hazırkı müzakirələrə nəzər saldıqda ən çox qeyd olunan məsələlərdən biri də “heç nə əvvəlki kimi olmayacaq” ifadəsidir.

Ümumiyyətlə, qlobal miqyasda istənilən sektorlarda durğunluğa gətirib çıxaran COVID-19 pandemiyasının müxtəlif ölkə hökumətləri üçün siyasi, iqtisadi və sosial xərcləri olacağı və fərdi əsasda uzunmüddətli psixososial təsirlər göstərəcəyi gözlənilir.

Əsas etibarlıyla, əgər COVID-19 pandemiyasını travma sonrası səlahiyyətləndirmə üçün bir fürsət kimi qiymətləndirmək olarsa, onun fərd və cəmiyyət səviyyəsində bir çox dəyişikliklərə başlamaq potensialına malik olduğunu deyə bilərik.

Epidemiyanın yaratdığı problemlər fərdin, icmaların və qlobal sistemin güclü və zəif tərəflərini, eləcə də zəifliklərini, dağıntılarını və bərabərsizliklərini açıq şəkildə ortaya qoymuşdur.

Koronavirus pandemiyası zamanı yaşanan çətinliklər göstərir ki, mövcud

sistemin tətbiq etdiyi rəqabətli, fərdiyyətçi və təcridedici nizamın əvəzinə həmrəylik və paylaşmaya əsaslanan, ətraf mühitə və biomüxtəlifliyə həssas yeni dünya nizamının qurulması zəruridir.

Nəticə etibarıyla, bu prosesdən daha güclü çıxmaq istənilirsə, səhiyyəyə çıxış da daxil olmaqla sosial müdafiə siyasətlərinə yenidən baxılaraq sosial ədalət və insan hüquqlarına əsaslanan yeni sosial rifah sisteminin qurulması tərəfimizdən olduqca vacib hesab edilir.

Sosial iş baxımından məlumdur ki, əlverişsiz risk qrupuna daxil olan şəxslər epidemiya dövründə daha da həssas olurlar. Yoxsullar, qocalar, əlillər, xəstələr və immiqrantlar kimi müdafiə və dəstəyə ehtiyacı olan qruplara yaşamaq və sağlamlıqlarını qorumaq üçün ehtiyac duyduqları xidmətlərə və resurslara çıxışda üstünlük verilməlidir.

Epidemiya dövründə komendant saati və karantin kimi tədbirlərin görülməsi ilk növbədə qeyri-sabit iqtisadi şəraitdə yaşayan insanlara və müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərə təsir edir.

Pandemiya tibbi hadisə olmaqla yanaşı, bir çox səviyyələrdə insana və cəmiyyətə təsir edən, pisləşməyə səbəb olan sosial hadisədir. Çünki yoluxucu xəstəliyin yaratdığı təhlükə hissi artdıqca panika və stress keçirən insanlar həmişəkindən fərqli davranışlar sərgiləyirlər.

Pandemiya dövrlərində yaranan qeyri-müəyyənlik və böhranın emosional və psixososial təsirlərinin necə idarə olunduğu və necə idarə edildiyi fərdlər və cəmiyyət baxımından mühüm yer tutur.

Bu prosesdə inamsızlıq əsasında insanları müəyyən bir davranışa və ya inanca inandıraraq “razılıqlarını vermək” də mühüm təbliğat vasitəsi kimi istifadə olunur (http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf).

Sıx ailələrdə uzun müddət evdə qalma və uyğun olmayan yaşayış şəraiti nəticəsində yaranan stress, pandemiya narahatlığının səbəb olduğu psixososial problemlər məişət zorakılığı kimi vəziyyətlərin artmasına səbəb ola bilər (http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz prosesdə dəstəyə ehtiyacı olan bütün fərdlər, habelə

yoxsul ailələr üçün asanlıqla əldə edilməsi mümkün ola bilən psixososial yardım formaları yaradılmalı, risk qrupunda olanlar isə mütləq şəkildə vaxtaşırı nəzarətdə saxlanılmalıdır.

Bu tədqiqatdan əldə edilən nəticələr tədqiqatçının Qobu ərazisindəki yerli əhalinin iştirakıyla məhdudlaşır. Bu səbəblə də, müxtəlif regionlarda və müxtəlif sosial-iqtisadi səviyyələrdə yaşayan insanları əhatə edən hərtərəfli tədqiqatların aparılması tövsiyə oluna bilər.

Nəticə etibarıyla, COVID-19 pandemiyasının insanların və cəmiyyətin psixi sağlamlığına və sosial rifah siyasətlərinə təsirlərini araşdıran yeni tədqiqatların aparılması da olduqca faydalı olacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Mövzunun araşdırılması zamanı aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Dünyada gördüyümüz nümunələr bir daha göstərir ki, güclü və hərtərəfli sosial müdafiə sistemə malik olan ölkələr böhranla mübarizə və ondan qurtulma baxımından daha güclü mövqedədir.

Sosial müavinətlər aylıq (yaşa görə pensiya, əlillərə pensiya, əlilliyi olan 18 yaşınadək uşaqlara) və ya birdəfəlik ödəmələrdən (yeni doğulmuş uşağın işləyən valideynlərinə, dəfn mərasiminə, radiasiya nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin müalicəsinə dəstək) ibarətdir.

İlham Əliyevin son 17 ildə apardığı uğurlu siyasət nəticəsində milli iqtisadiyyatın 3 dəfədən çox artdığını, vətəndaşların rifahının təmin edilməsində mühüm nailiyyətlərin əldə olunduğunu vurğulaya bilərik. Xüsusilə, Azərbaycanda son bir ildə sosial xərclər durmadan artır, yeni iş yerlərinin yaradılması daimi prosesə çevrilir.

Əlilliyə görə pensiyalar sığortaçının xəstəlik və ya xəsarət nəticəsində əqli və ya fiziki qüsurlara görə əmək qabiliyyətindən asılıdır. Əlillərin qrupu, onların əlillik və ya 18 yaşınadək əlil olmasının səbəbi, habelə onların baş vermə vaxtı qanunla müəyyən edilmiş qaydada müvafiq inzibati orqan tərəfindən müəyyən edilir.

Aparılan sorğuya əsasən deyə bilərik ki, işsizlərin qeydiyyatı yalnız elektron qaydada həyata keçirilmişdir. Nəticə olaraq sorğuda iştirak edənlərin çoxusu 190 AZN – lik yardımdan danışıbmışdılar. Onların bəziləri bu prosesdən razılıq, bəziləri isə narazılıq bildirmişdirlər.

10 nəfər arasında aparılan sorğunun nəticələrinə görə deyə bilərik ki, 20% insan öz iş fəaliyyətlərini davam etdirdiklərinə görə sosial yardım alıb almamaqla bağlı sabit fikirdə olduqlarını bildirmişdirlər.

30% insan isə 190 AZN - lik yardım ala bilmədiklərini və buna görə də narazı olduqlarını bildirmişdirlər. Araşdırma zamanı məlum olmuşdur ki, əslində həmin yardımı ala bilməyən şəxslərin öz adlarına olan mülkləri yaxud portalda aktiv əmək müqavilələri vardır. Onların bəziləri isə aktiv müqavilələri olsa belə pandemiya ilə bağlı maaşlarının azaldıldığı və dolanışığın çətinləşdiyini bildirmişdirlər.

Yerdə qalan 50% insan isə 190 AZN - lik yardımını almış və bu yardımdan olduqca razı qalmışdırlar. Burada qeyd edilən göstəricilər müvafiq paraqraflarda cədvəl, Qrafik və sxemlər vasitəsilə daha aydın şəkildə izah edilmişdir.

Digər tərəfdən, sosial xərclərin davamlılığı da ölkəmizdə təmin edilmişdir. Keçən il həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində DSMN-nin gəlirlər üzrə proqnozu 105,6 faiz olaraq, əsassız pensiya hallarının aradan qaldırılması nəticəsində fondun xərclərinə qənaət edilməsi nəticəsində yaranan 200 milyon manat ehtiyat toplanmışdır.

Nəticədə birdəfəlik ödəniş proqramının tətbiqi sübut etmişdir ki, e-sosial şəbəkə saytları güclü elektron sistemdir, elektron uğurdur, qabaqcıl və kifayət qədər iş yükünü daşıya bilən uğurlu innovasiya layihəsidir.

Elektron sosial şəbəkənin funksiyası ondan ibarətdir ki, biz vətəndaşlardan heç bir sənəd tələb etmədən bu məlumatları elektron bazadan əldə edə bilək, əks halda yüz minlərlə vətəndaş müxtəlif qurumlara müraciət etməli olacaq ki, bu da xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Karantin sistemində isə bu, mümkün olmamışdır.

Pandemiyadan sonrakı dövrdə sosial müdafiə sahəsində insanların uyğunlaşmaları olduğu bəzi məsələlər aşağıdakılardır:

Bu sahədə əsaslı nəticələr əldə etmək üçün yeni yaşayış kompleksində məskunlaşmış ailələr arasında sorğu apardıq. Sorğuda əsasən izdihamlı mühitdə olmaq, ictimai nəqliyyata üstünlük vermək, qida və təmizlik materiallarını saxlamaq, əlləri tez-tez yumaq istəyi, çölə çıxarkən maska və ya əlcəkdən istifadə etmək, müayinə üçün həkimə getmək istəyi, sağlamlıqla bağlı narahatlıqlar, simptomlarla bağlı şübhələr, gələcəklə bağlı narahatlıqlar və bu kimi sahələrdə davranışların azalıb artdığını müəyyən etmək məqsədi daşıyır.

Əsas etibarıyla, sorğu zamanı üzbəüz olaraq insanlarla söhbət zamanı məlumatlar toplanılmış və əldə edilən məlumatlar təhlil edilərək bir mətn şəklində yığcamlaşdırılmış, əldə edilən nəticələr yenidən təhlil edilərək müvafiq paraqraflarda verilmişdir.

Mövzuyla bağlı aşağıdakı təkliflər verilə bilər:

Epidemiyanın yaratdığı problemlər fərdin, icmaların və qlobal sistemin güclü

və zəif tərəflərini, eləcə də zəifliklərini, dağıntılarını və bərabərsizliklərini açıq şəkildə ortaya qoymuşdur.

1. Koronavirus pandemiyası zamanı yaşanan çətinliklər göstərir ki, mövcud sistemin tətbiq etdiyi rəqabətli, fərdiyyətçi və təcridedicilik nizamın əvəzinə həmrəylik və paylaşmaya əsaslanan, ətraf mühitə və biomüxtəlifliyə həssas yeni dünya nizamının qurulması zəruridir.

2. Nəticə etibarıyla, bu prosesdən daha güclü çıxmaq istənilirsə, səhiyyəyə çıxış da daxil olmaqla sosial müdafiə siyasətlərinə yenidən baxılaraq sosial ədalət və insan hüquqlarına əsaslanan yeni sosial rifah sisteminin qurulması tərəfimizdən olduqca vacib hesab edilir.

3. Sosial iş baxımından məlumdur ki, əlverişsiz risk qrupuna daxil olan şəxslər epidemiya dövründə daha da həssas olurlar. Yoxsullar, qocalar, əlillər, xəstələr və immiqrantlar kimi müdafiə və dəstəyə ehtiyacı olan qruplara yaşamaq və sağlamlıqlarını qorumaq üçün ehtiyac duyduqları xidmətlərə və resurslara çıxışda üstünlük verilməlidir.

Epidemiya dövründə komendant saati və karantin kimi tədbirlərin görülməsi ilk növbədə qeyri-sabit iqtisadi şəraitdə yaşayan insanlara və müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərə təsir edir.

4. Ümumiyyətlə, sıx ailələrdə uzun müddət evdə qalma və uyğun olmayan yaşayış şəraiti nəticəsində yaranan stress, pandemiya narahatlığının səbəb olduğu psixososial problemlər məişət zorakılığı kimi vəziyyətlərin artmasına səbəb ola bilər.

Qeyd etdiyimiz prosesdə dəstəyə ehtiyacı olan fərdlər və ailələr üçün asanlıqla əldə edilə bilən psixososial yardım xətləri yaradılmalı, risk qrupunda olanlar vaxtaşırı nəzarətdə saxlanılmalıdır.

Bu tədqiqatdan əldə edilən nəticələr tədqiqatçının Qobu ərazisindəki yerli əhəlinin iştirakıyla məhdudlaşır. Bu səbəblə də, müxtəlif regionlarda və müxtəlif sosial-iqtisadi səviyyələrdə yaşayan insanları əhatə edən hərtərəfli tədqiqatların aparılması tövsiyə oluna bilər.

Bələ ki, COVID-19 pandemiyasının insanların, habelə cəmiyyətin psixi

sağlamlığına və sosial rifah siyasətlərinə təsirlərini araşdıran yeni tədqiqatların aparılması da olduqca faydalı olacaqdır. Bu tədqiqatda əldə edilmiş nəticələr növbəti gələcək araşdırmalar üçün bir növ bələdçi rolunu oynaya bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995.
2. Axundov S.A. (2015), Sosial müdafiənin dünya iqtisadiyyatında rolu. Bakı, Elm, 299 səh.
3. Əhmədov M.A., Hüseyin A.C. (2019), İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, Şərq və Qər, 312 səh.
4. Gülməmmədov E.A. (2017), Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf perspektivləri. Bakı, Qanun, 344 səh.
5. Həsənlı E. İ. (2016), Azərbaycan Respublikasında sosial müdafiə sistemi. Bakı, Elm, 456 səh.
6. Hüseynova X.M. (2018), Azərbaycanda iqtisadiyyatın idarə olunması problemləri. Bakı, Azər nəşr, 388 səh.
7. Məmmədova A. O. (2013), Əhalinin sosial müdafiəsi. Bakı, Şərq və Qər, 367 səh.
8. Muradxanlı A.M. (2020), Pandemiya dövründə iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti. Bakı, Azər nəşr, 341 səh.
9. Nağıyev S.O. (2010), Məcburi sosial sığorta sistemi. Bakı, Azər nəşr, 456 səh.
10. Rəciibli H.A. (2012), Azərbaycanın sosial müdafiə sistemi. Bakı, MBM, 408 səh.

İngilis dilində

1. Arnold E.S. (2017), Social defence of some country. BB press, London, 432 p.
2. Jorce A.R. (2019), The effects of the pandemic process on the economy. TTT publications, London, 355 p.
3. Kerr O.J. (2019), Economic effects of Coronavirus. TT press, Vieana, 451 p.
4. Lockmen H.G. (2019), Problems in economic development: The post-pandemic process. Book, Birmingham, 644 p.

Türk dilində

1. Babayev A.S. (2014), Azərbaycanda sosial koruma. Kitap evi basınları, İstanbul, 300 s.
2. Bora T.A. (2019), Koronavirüs pandemisi bağlamında sosial koruma önlemlerinin etkinliğini artırmanın yolları. Gündüz dergisi, istanbul, 432 s.
3. Candan E.R. (2019), Pandemi sürecinin ekonomiye etkileri. KK yayınları, İstanbul, 455 s.
4. COVID-19 Pandemisi ve Sağlığın Sosyal Bileşenleri, Türk Toraks Derneği COVID-19 E-Kitapları Serisi, Haziran 2020. ISBN: 978-605-06717-2-8.
5. Gökbayrak Ş.A. (2016), Enformel sektöre yönelik sosial koruma modelleri. Mülkiye dergisi, İstanbul, 254 s.
6. Gökbayrak Ş.A. (2019), Pandemiyönlü koruma modelleri. Mülkiye dergisi, 254 s.
7. Hasanali O.B. (2018), Sosial koruma önlemlerinin yapılmasına yönelik çalışma. K2B yayınları, Ankara, 419 s.
8. Mandal H.A. (2020), Pandemisinin sosial etkileri. Koçak yayınları, İstanbul, 353 s.
9. Osman L.K. (2019), Pandemi bağlamında sosial koruma. Koçak, İstanbul, 411 s.
10. Selma A.A. (2019), Pandemi döneminde yaşanan ekonomik problemler. TT, İstanbul, 563 s.
11. Soydan İ. N. (2019), Koronavirüs bağlamında sosial koruma önlemlerinin etkinliği. PP, Ankara 400 s.

İnternet resursları

1. (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744744/lang-tr/index.htm) - pandemi döneminde sosial yardım 2021.
2. http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_80/N_2.pdf – Əhalinin sosial müdafiə sistemi 2021.

3. <https://525.az/news/139683-pandemiya-gunlerinde-sosial-mudafie-tedbirleri> – Pandemiya günlərində sosial müdafiə 2021.
4. <https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler> – pandemi döneminde alınacak tebirler ve önlemler 2021.
5. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1129684> – Pandemi zamanı sosyal gelişimler 2021.
6. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsh/issue/60053/770342> - Pandemi bağlamında yapılan yardımlar 2021.
7. <https://president.az/articles/39389> - Charter of the Defense Fund 2021.
8. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/covid_19_ve_toplum_salgininin_sosyal_beseri_ve_ekonomik_etkileri_sorunlar_ve_cozumler.pdf – Pandeminin sosyal etkileri 2021.
9. <https://vergiler.az/news/social/8293.html> - Pandemiya ilə əlaqədar sosial dəstək 2021.
10. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_744708/lang--en/index.htm - Social protection gaps in improvment countries to prevent future crises 2021.
11. <https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura> - Dövlət Sosial Müdafiə Fondu 2021.
12. <https://www.sosial.gov.az/karantin-dovrund-muracit> – Virus vaxtı müraciət (sosial yardım) 2021.
13. https://www.sosial.gov.az/post_362723 – Pandemiya dövründə məşğulluğa yardım 2021.
14. https://www.sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5c62aca0358af.pdf – Əhalinin sosial müdafiəsi 2021.
15. https://www.sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5e565b8c4682d.pdf – Ünvanlı yardım 2021.
16. <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021.

17. <https://az.trend/az/azerbaijan/society/2484788/html> – Müdafiə fonduna müraciət edənlər 2021.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Qobu əhalisiylə aparılan tədqiqatın nəticələri.....	47
--	----

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2019 - 2020 -ci il üzrə sosial təminat xərcləri.....	40
Qrafik 2: Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2019-cu il üzrə xərc və gəlirləri.....	41
Qrafik 3: 2018 - ci il üzrə prezident təqaüdlərinin təyinatı.....	42
Qrafik 4: Qobu əhalisiylə aparılan tədqiqatın nəticələri.....	49

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Dünya miqyasında sosial işçilərin gündəlik vəzifələri.....	17
Sxem 2: Azərbaycanda dövlət sosial müdafiə sistemi.....	38
Sxem 3: Pandemiyada yardımdan yararlanma bilməyən şəxslər.....	48
Sxem 4: Koronavirus pandemiyası şəraitində sosial müdafiə sahəsində təkliflər.....	56